

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ SARTRE ΣΤΗ ΘΕΤΙΚΙΣΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΣΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ ΜΙΑΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΠΕΡΙ ΣΥΓΚΙΝΗΣΕΩΝ¹

Στή μητέρα μου

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ μικρῆς σχετικὰ ἐκτάσεως ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ πυκνὸ νοηματικὰ βιβλίο τοῦ Jean-Paul Sartre *Σχεδιάσμα μιᾶς θεωρίας περὶ συγκινήσεων*² [ἐφεξῆς:

1. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ ἀρχικὸ τμῆμα μιᾶς μεγαλύτερης ἐργασίας, ἡ ὁποία ἔχει ἀρχίσει ἀπὸ τὸ 2005. Ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐνασχόλησή μου μὲ τὴν προβληματικὴ τῶν συγκινήσεων στὴ φαινομενολογία τοῦ Sartre στάθηκε ἡ συμμετοχή μου στὴν πανελλήνια ἐπιστημονικὴ ἡμερίδα μὲ θέμα: Jean-Paul Sartre: 100 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή του, τὴν ὁποία διοργάνωσε ὁ Τομέας Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων στὶς 16 Δεκεμβρίου 2005. Ὁ τίτλος τῆς εἰσήγησής μου ἦταν: Ἡ φαινομενολογικὴ θεωρία τῶν συγκινήσεων στὸ ἔργο τοῦ Jean-Paul Sartre.

Τὸ ἀνὰ χεῖρας κείμενο εἶχε ὀλοκληρωθεῖ προτοῦ προλάβω νὰ μελετήσω δύο κείμενα τοῦ συναδέλφου Ἀντώνη ΧΑΤΖΗΜΩΥΣΗ γιὰ τὴ φαινομενολογία τοῦ Sartre, τὰ ὁποῖα εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ στείλει: α) *Émotions in Heidegger and Sartre*: 9ο κεφάλαιο τοῦ συλλογικοῦ τόμου *The Oxford Handbook of Philosophy of Emotion*, ἐπιμέλεια Peter Goldie, Oxford University Press, 2010. β) *Non-Positional Consciousness*: θὰ δημοσιευθεῖ στὸν συλλογικὸ τόμο *Reading Sartre*, ἐπιμέλεια Jonathan Webber. Routledge, 2010. Ἐπιφυλάσσομαι νὰ ἀξιοποιήσω τὶς ἀναλύσεις του στὴ μονογραφία μου μὲ θέμα τὴν προβληματικὴ τῶν συγκινήσεων στὴ φιλοσοφία τοῦ Sartre καὶ δὴ κατὰ τὴν φαινομενολογικὴ περίοδο τῆς συγγραφικῆς του παραγωγῆς.

2. Πβ. SARTRE, *Esquisse d'une théorie des émotions*, Παρίσι, συλλογὴ Le Livre de Poche – références, 465, 2000 (1η ἐκδόση Παρίσι, Hermann, 1939, συλλογὴ Actualités Scientifiques Industrielles).

Μολονότι συμφωνῶ σὲ γενικὲς γραμμὲς μὲ τὸν Στέλιο ΒΙΡΒΙΔΑΚΗ – ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἀγγλικοῦ ὄρου «emotion» ὡς «συναίσθημα» (πβ. τὸ ἄρθρο του *Συναίσθημα καὶ κανονιστικοὶ λόγοι*, *Νόησις* (Ἀθήνα, Τυπωθῆτω – Γιώργος Δαρδανός), τχ. 2, 2006, σ. 13, σημ. *) – ἔτσι ἄλλωστε μεταφράστηκε πρόσφατα καὶ ἀπὸ τὴν Βίλλυ Καραγκούνη στὴν ἐλληνικὴ ἐκδόση τῆς μελέτης τοῦ Dylan EVANS, *Emotion. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2001³ ἐλληνικὴ ἐκδόση: *Συναίσθημα*, Ἀθήνα, Τὸ Βῆμα καὶ Ἑλληνικὰ Γράμματα, 2006– χρησιμοποιοῦ ἔδῳ τὸν ὄρο «συγκίνηση», διότι τόσο στὸ *Σχεδιάσμα μιᾶς θεωρίας περὶ συγκινήσεων*, ὅσο καὶ στὰ ὑπόλοιπα κείμενα τῆς φαινομενολογικῆς περιόδου τῆς φιλοσοφίας τοῦ Sartre, ὑπάρχει νοηματικὴ διαφοροποίηση – ἄλλοτε θεματοποιημένη, ἄλλοτε ἀθεματοποίητη– μεταξὺ τῶν ὄρων «συγκίνηση» (émotion), «συναίσθημα» (sentiment), «θυμικὸ» (affectivité) καὶ «πάθος» (passion). Στὰ ἴδια συμφραζόμενα ὁ Sartre χρησιμοποιεῖ καὶ τὴν ἔκφραση «θυμικὴ κατάσταση» (état affectif) καὶ διακρίνει τὸ «συναίσθημα-πάθος» (sentiment-passion) ἀπὸ τὸ «συναίσθημα-ἐνέργημα» (sentiment-action).

Σχεδιάσμα] δημοσιεύθηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1939 καὶ προοριζόταν νὰ εἶναι τὸ εἰσαγωγικὸ κείμενο μιᾶς μεγάλης «πραγματείας φαινομενολογικῆς ψυχολογίας»³ μετὰ τὸν τίτλο *Ψυχὴ (Psyche)*⁴. Ὁ Sartre εἶχε ἀρχίσει δυὸ χρόνια νωρίτερα (τὸ φθινόπωρο τοῦ 1937) τὴ συγγραφὴ αὐτοῦ τοῦ ἔργου⁵, τὸ ὁποῖο ἐπρόκειτο νὰ εἶναι ἀνάλογης σπουδαιότητος μετὰ τὴ μείζονα πραγματεία του *Τὸ εἶναι καὶ τὸ μηδέν*, ἀλλὰ οὐδέποτε ὁλοκληρώθηκε. Στὸ ἐκτενὲς ἡμερολόγιο ποὺ κρατοῦσε κατὰ τὴ διάρκειά τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ὡς αἰχμάλωτος, τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ὁποίου δημοσιεύθηκε μόλις τὸ 1983 –καθὼς τὰ ὑπόλοιπα σημειωματάρια ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπαρτιζόταν, πλὴν ἑνός, θεωροῦνται χαμένα–, ὁ Sartre σημειώνει ὅτι ἡ *Ψυχὴ* εἶχε ἤδη φτάσει τὶς τετρακόσιες σελίδες⁶.

Ἐξάλλου, ὅπως ἔχει ἐπισημάνει ὁ Εὐάγγελος Παπανοῦτσος, «ὁ ὅρος συναισθήματα εἶναι γιὰ τὴν ἐλληνικὴ νεολογισμὸς (πιθανότατα ἀπὸ τὴ γερμανικὴ *Mitempfindung*). Ἔχει τὸ μειονέκτημα ὅτι συνάπτει τὰ βιώματα τοῦ εἶδους τούτου μόνο μετὰ τὰ αἰσθήματα, ὅχι καὶ μετὰ ἄλλα ψυχικὰ γεγονότα. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῇ, πῶς ἀντιπροσωπευτικὸς εἶναι ὁ ἰσοδύναμος, κατὰ τὸ νόημα, ὅρος “συγκίνηση”, ἐὰν βέβαια ὀνομάσουμε μεταφορικὰ “κινήσεις” ὅλες τὶς ἄλλες συνειδησιακὰς ἐνέργειες». Ὁ συγγραφέας σπεύδει νὰ ὑπογραμμίσαι ὅτι «ἡ γλῶσσα μας λέγει χωρὶς διάκριση συναισθήματα ἢ συγκινήσεις (ὡς οὐσιαστικά) ὡς ἐπίθετο ὅμως ἐπικρατέστερος εἶναι ὁ “συναισθηματικὸς” ἀπὸ τὸν “συγκινησιακὸς”. (Ὁ “συγκινητικὸς” ἔχει ἄλλη σημασία)» (πβ. *Ψυχολογία*, βελτιωμένη ἔκδοσις, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Νόηση, 2008 [1η ἔκδοσις 1971], σσ. 146-147).

3. Γιὰ τὴ φαινομενολογικὴ ψυχολογία, πβ. πρωτίστως E. HUSSERL, *Psychologie phénoménologique* (1925-1928), μτφρ. Philippe Cabestan, Natalie Depraz καὶ Antonino Mazzù θεωρημένη ἀπὸ τὴν Françoise Dastur, Παρίσι, Vrin, συλλογὴ Bibliothèque des textes philosophiques, 2001 (πρόκειται γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ 9ου τόμου τῶν *Husserliana*, τὴν ὁποία ἐπιμελήθηκε ὁ Walter Biemel: *Phänomenologische Psychologie*, 1925-1928, Χάγη, Martinus Nijhoff, 1968). Στὰ ἐλληνικά, πβ. τὴν ἄρτια σχολιασμένη ἔκδοσις τοῦ ἄρθρου τοῦ Husserl μετὰ τίτλο *Φαινομενολογία γιὰ τὴν Ἑγκυκλοπαίδεια Britannica*: Edmund Husserl, *Φαινομενολογία*, εἰσαγωγή, μετάφραση, σχολιασμός, Πάνος Θεοδώρου, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Κριτική, σειρὰ «Γλῶσσα – Θεωρία – Πράξις», 2005.

4. Πβ. Simone DE BEAUVOIR, *La force de l'âge*, Παρίσι, Gallimard, 1960, ἐπανεκδόσις στὴ συλλογὴ Folio, 1986, σ. 363. Γιὰ τὸ νόημα τοῦ ὅρου *psyché* καὶ γιὰ τὴ διάκρισή της ἀπὸ τὴν «καθαρὴ ὑποκειμενικότητα» σύμφωνα μετὰ τὸν Sartre –ἐφόσον ἡ *psyché* εἶναι ἀντικείμενο μελέτης τῆς μὴ φαινομενολογικῆς ψυχολογίας, ἀντικείμενο τοῦ νόθου ἀναστοχασμοῦ (*réflexion impure*)– πβ. Ph. CABESTAN, *L'être et la conscience. Recherches sur la psychologie et l'ontophénoménologie sartriennes*, Βρυξέλλες, Éditions Ousia, 2004, σσ. 52-55.

5. Πβ. J.-P. SARTRE, *Carnets de la drôle de guerre. Septembre 1939 – Mars 1940*, νέα ἐπανέκδοσις, Παρίσι, Gallimard, NRF, 1995, σ. 69, σημ. 2.

6. Πβ. A. RENAUT, *Sartre. Le dernier philosophe*, Παρίσι, Éditions Grasset & Fasquelle, συλλογὴ Le Livre de Poche, σειρὰ Biblio / Essais, 1993, σσ. 135-136. Σημειωτέον, ὥστόσο, ὅτι, ἐνῶ γιὰ ἄλλους συγγραφεῖς μία μελέτη τετρακοσίων σελίδων μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἐκτενής, ἡ *Ψυχὴ* δὲν ἀνήκει στὰ μεγαλύτερα κείμενα τοῦ Sartre, ἐφόσον τὸ *Εἶναι καὶ τὸ μηδέν* ἐκτείνεται σὲ 724 σελίδες, ὁ πρῶτος τόμος τῆς *Κριτικῆς τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου* σὲ 916 σελίδες, ἡ μελέτη του γιὰ τὸν Jean Genet σὲ 690 σελίδες, οἱ μετὰ τὸ θάνατό του δημοσιευθεῖσες σημειώ-

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φαινομενολογικὴ περίοδο τῆς πλούσιας καὶ πολυσχιδοῦς συγγραφικῆς παραγωγῆς τοῦ Sartre (φιλοσοφία, λογοτεχνία, θέατρο, κινηματογραφικὸ σενάριο, αὐτοβιογραφία, πνευματικὲς βιογραφίες κ.λπ.), δηλαδή γιὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1933 –ὅταν ἀνακάλυψε τὴ φιλοσοφία τοῦ Husserl, τοῦ Scheler καὶ τοῦ Heidegger⁷– μέχρι τὸ 1943 (ὅταν δημοσίευσε τὸ *Εἶναι καὶ τὸ μηδέν*) ἢ μᾶλλον μέχρι τουλάχιστον τὸ 1948 –ὅταν σταμάτησε τὴ συγγραφὴ τῶν ἐπονομαζόμενων *Τετραδίων γιὰ μία ἠθικὴ*⁸–, ἔχει ἀναζωπυρωθεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια (ιδίως στὸ Βέλγιο καὶ στὴ Γαλλία καὶ δευτερευόντως στὴν Ἰταλία, σὲ ὀρισμένα πανεπιστήμια τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς καὶ σὲ ἄλλες χώρες)⁹, μετὰ ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια ἐκλειψῆς τοῦ Sartre ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ προσκήνιο.

σεις του γιὰ τὴν ἠθικὴ (*Cahiers pour une morale*) σὲ 602 σελίδες καὶ οἱ τρεῖς τόμοι τῆς μελέτης του γιὰ τὸν Flaubert, ποὺ δημοσιεύθηκαν τὸ 1972 καὶ τὸ 1973, ἀριθμοῦν 2.800 σελίδες. Μάλιστα, γιὰ νὰ γίνει κατανοητὴ ἡ «συγγραφικὴ μανία» τοῦ Sartre, στοὺς πρώτους μῆνες τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου εἶχε πλουτίσει τὸ ἡμερολόγιό του, σὲ μία μόλις μέρα, καὶ μάλιστα μεταξὺ δυὸ ἀγγαρειῶν, μὲ ὀγδόντα σελίδες σημειώσεων (πβ. A. COHEN-SOLAL, *Sartre, 1905-1980*, Παρίσι, Gallimard, συλλογὴ Folio/Essais, 2005, [1η ἔκδοση 1985], σ. 260)· κάποτε ἐξομολογήθηκε ὅτι θεωροῦσε ἀνέκαθεν τὴ συγγραφικὴ ὑπερπαραγωγὴ ὡς ἀρετὴ (πβ. ὅ.π., σ. 265).

Ἀξιζει βεβαίως νὰ σημειωθεῖ ὅτι συγγραφεῖς μὲ τὸ ἔργο τῶν ὁποίων ἦταν ἐξοικειωμένος ὁ Sartre ἦταν ἐξίσου ἢ καὶ πῶ παραγωγικοὶ ἀκόμη. Τί νὰ πεῖ κανεὶς, γιὰ παράδειγμα, γιὰ τὶς 17.000 σελίδες τοῦ περιφημοῦ *Ἡμερολογίου* τοῦ Amiel (πβ. Vi. de COOREBYTER, *Sartre face à la phénoménologie. Autour de l'“L'intentionnalité” et de “La transcendance de l'Ego”*, Βρυξέλλες, Éditions Ousia, 2000, σ. 140) ἢ γιὰ τοὺς δεκατρεῖς τόμους τῶν ἑξακοσίων περίπου σελίδων ὁ καθένας, ποὺ καταλαμβάνει μόνο ἡ *Ἀλληλογραφία* τοῦ Flaubert (πβ. A. COHEN-SOLAL, *Sartre 1905-1980*, ὅ.π., σ. 777). Ἐξάλλου, ἓνας ἄλλος σημαντικὸς Γάλλος φαινομενολόγος, νεότερος τοῦ Sartre, ὁ M. HENRY (1922-2002), θεμελιωτὴς μιᾶς «φαινομενολογίας τῆς ζωῆς» ἢ μιᾶς «ὕλικῆς φαινομενολογίας» (*phénoménologie matérielle*), δημοσίευσε, μεταξὺ ἄλλων, τὴν κύρια διδακτορικὴ του διατριβὴ *L'Essence de la manifestation* (Παρίσι, P.U.F., συλλογὴ Épipiméthée, 1963) ἐννιακοσίων σελίδων καί, δεκατρία χρόνια ἀργότερα, τὴ μελέτη του γιὰ τὸν Μαρξ, χιλίων σελίδων: *Marx*, τ. 1: *Une philosophie de la réalité*, τ. 2: *Une philosophie de l'économie*, Παρίσι, Gallimard, 1976.

7. Πβ. SARTRE, *Questions de méthode*, ἔκδοση ἀναθεωρημένη καὶ ὑπομνηματισμένη ἀπὸ τὴν Arlette Elkaïm-Sartre, Παρίσι, Gallimard, συλλογὴ Tel, 1986 (1η ἔκδοση 1960), σ. 39: «διάβασα γιὰ πρώτη φορὰ Husserl, Scheler, Heidegger καὶ Jaspers τὸ 1933 κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διαμονῆς μου, γιὰ ἓνα χρόνο, στὸ Maison française de Berlin καὶ εἶναι ἐκείνη τὴν περίοδο [...] ποὺ δέχθηκα τὴν ἐπίδρασή τους».

8. Πβ. τὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα τῆς A. ELKAÏM-SARTRE στο Sartre, *Cahiers pour une morale*, Παρίσι, Éditions Gallimard, συλλογὴ Bibliothèque de philosophie, 1983, σ. 7: «Τὰ *Τετράδια γιὰ μία ἠθικὴ* γράφτηκαν τὸ 1947 καὶ τὸ 1948».

9. Πβ. χαρακτηριστικὰ τὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα στὸ ἀφιέρωμα στὸν φαινομενολόγο Sartre τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιθεώρησης *Alter* (τχ. 10, 2002, σ. 9-10), καθὼς καὶ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Renaud Barbaras στὴν προσπάτως δημοσιευθεῖσα συλλογὴ ἄρθρων *Sartre. Désir et liberté*, Παρίσι, P.U.F., συλλογὴ Débats philosophiques, 2005, σσ. 9-17. Πβ. ἐπίσης F. CAEYMAEX, *Sartre, Merleau-Ponty, Bergson. Les phénoménologies existentialistes et leur héritage bergsonien*, Χιλντεσχάμ-Ζυρίχη-Νέα Ὑόρκη, Georg Olms Verlag, 2005.

Σε όλα σχεδόν τα κείμενα που ανήκουν στη φαινομενολογική περίοδο της φιλοσοφίας του Sartre – από τα πολύ σημαντικά άρθρα του 1934 *Ἡ υπερβατικότητα του Ἐγώ*¹⁰ καὶ *Μία θεμελιώδης ιδέα της φαινομενολογίας του Husserl: ἡ ἀποβλεπτικότητα*¹¹ μέχρι τα φιλοσοφικά μυθιστορήματα *Ἡ ναυτία* (1938) καὶ *Ὁ τοῖχος* (1939), τὶς φιλοσοφικὲς πραγματεῖες *τὸ Φανταστικό* (1940) καὶ *τὸ Εἶναι καὶ τὸ μηδέν*, καθὼς καὶ τὴν περίφημη διάλεξη τοῦ 1945, που δημοσιεύθηκε ὡς αὐτόνομη μελέτη με τίτλο *Ὁ ὑπαρξισμὸς εἶναι ἀνθρωπισμὸς*¹²–, ἀλλὰ καὶ σὲ λίγο μεταγενέστερα κείμενά του ὅπως στοὺς *Στοχασμοὺς γιὰ τὸ ἐβραϊκὸ ζήτημα* (1946) καὶ στὸ *Τί εἶναι ἡ λογοτεχνία;* (1948), συναντοῦμε σειρὰ ἀναλύσεων γιὰ πτυχὲς καὶ ἐκφάνσεις τοῦ συναισθηματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς εἶναι πολὺ σημαντικὲς, ιδίως τὸ σχεδιάσμα μιᾶς θεωρίας περὶ παθῶν

10. Τὸ μικρὸ αὐτὸ ἄρθρο ἐπηρέασε καθοριστικὰ πολλοὺς Γάλλους φιλοσόφους, πρωτίστως τὸν Gilles Deleuze, ὁ ὁποῖος κατατάσσει τὸν Sartre, μαζί με τὸν Spinoza καὶ τὸν Bergson (μόνο ὅμως ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του *Ὑλὴ καὶ μνήμη*, 1896) στοὺς φιλοσόφους ποὺ κατόρθωσαν νὰ κατασκευάσουν ἓνα ἐπίπεδο ἐμμένειας (plan d'immanence) τὸ ὁποῖο δὲν «μιαίνει» τὸ παραμικρὸ ἴχνος υπερβατικότητας. Εἰδικότερα, ὁ Deleuze ὑποστηρίζει ὅτι στὸ ἐν λόγω ἄρθρο ὁ Sartre «θέτει ἓνα υπερβατολογικὸ πεδίο χωρὶς ὑποκείμενο, ποὺ παραπέμπει σὲ μία ἀπρόσωπη, ἀπόλυτη, ἐμμενῆ συνείδηση: σὲ σχέση μ' αὐτὴν τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο εἶναι “ὕπερβατικότητες”» (πβ. DELEUZE, *L'immanence: une vie ...*, *Philosophie* (Παρίσι, Les Éditions de Minuit), τχ. 47, 1 Σεπτεμβρίου 1995, σ. 4 καὶ σημ. 2· πβ. G. DELEUZE καὶ F. GUATTARI, *Qu'est-ce que la philosophie ?*, Παρίσι, Les Éditions de Minuit, 1991, σ. 47-50, ἰδ. σ. 49).

11. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ δημοσιεύθηκε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1939, ἀλλὰ εἶχε γραφεῖ κατὰ τὴ βερολινέζικη περίοδο τοῦ Sartre (Σεπτέμβριος 1933 – Ἰούνιος 1934)· πβ. τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ V. de Coorebyter στὸ Sartre, *La Transcendance de l'Ego et autres textes phénoménologiques*, εἰσαγωγὴ, μετάφραση, σχόλια V. de COOREBYTER, Παρίσι, Vrin, συλλογὴ Textes & commentaires, 2003, σ. 9. Ὁ συγγραφέας παραθέτει (στὴν προαναφερθεῖσα μελέτη τοῦ Sartre *face à la phénoménologie*, σσ. 28-29), τοὺς ἑπτὰ λόγους, ποὺ τὸν ὀδηγοῦν νὰ υἱοθετήσῃ αὐτὴ τὴ χρονολόγηση, σὲ ἀντίθεση πρὸς πλειάδα μελετητῶν σύμφωνα με τοὺς ὁποίους τὸ ἄρθρο αὐτὸ γράφτηκε τὴν περίοδο 1938-1939.

Γιὰ τὴν ἀπόδοση στὰ ἑλληνικά τοῦ θεμελιώδους φαινομενολογικοῦ ὅρου intentionnalité, υἱοθετοῦμε τὴ μεταφραστικὴ ἐπιλογὴ «ἀποβλεπτικότητα» –καὶ ὄχι «προθετικότητα» ἢ «ἀναφορικότητα», ποὺ ἔχουν ἐπίσης χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ διακεκριμένους μελετητές–, σύμφωνα με τὶς ὑποδείξεις τοῦ N. M. Σκουτερόπουλου στὴν ἑλληνικὴ ἔκδοση τῆς *Δεύτερης λογικῆς ἔρευνας* τοῦ Husserl (Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Γνώση, 1986, σ. 217) καὶ τοῦ Γιώργου Ξηροπαΐδη σὲ ἄρθρο του στὸ πέμπτο τεῦχος τοῦ φιλοσοφικοῦ περιοδικοῦ *Cogito*.

12. Γιὰ τὸν ρόλο καὶ τὴν ἀπήχηση τῆς διάλεξης αὐτῆς ὄχι μόνο στὴν παρισινὴ ἀλλὰ καὶ στὴν εὐρωπαϊκὴ πνευματικὴ σκηνή, πβ. ἐνδεικτικὰ F. DOSSE, *Paul Ricoeur. Les sens d'une vie*, Παρίσι, La Découverte & Syros, 1997, 2001, σσ. 108-110. Μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ διάλεξη αὐτὴ ὀδήγησε τὸν Heidegger νὰ ἀπευθύνῃ στὸν Jean Beaufret τὴν περίφημη *Ἐπιστολὴ γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ*, ὁ ρόλος τῆς ὁποίας ὑπῆρξε καθοριστικὸς γιὰ τὴν κεφαλαιώδους σημασίας παρουσία τοῦ Heidegger στὴ γαλλικὴ φιλοσοφία τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα (πβ. D. JANICAUD, *Heidegger en France*, Παρίσι, Bibliothèque Albin Michel Idées, 2001, τόμος Α', κεφ. 4: *L'humanisme dans les turbulences*).

στο Μια θεμελιώδης ιδέα της φαινομενολογίας του Husserl: ή αποβλεπτικότητα¹³, οί αναλύσεις του Sartre περί θυμικού στο Φανταστικό¹⁴ και ή διάκριση μεταξύ πρωταρχικού (originaire) και συγκροτημένου θυμικού (affectivité constituée) στο *Είναι και τὸ μηδέν*¹⁵. Ἐξάλλου, στο προαναφερθὲν ἡμερολόγιό του, ὁ Sartre ἀναφέρεται συχνά, ἐνίοτε ἀναλύοντάς τα, στὰ συναισθήματα, πὺν ὁ ἴδιος ἔνωθε κατὰ τὴν ἐν λόγω περίοδο ἀλλὰ καὶ προηγουμένως – ὑπερηφάνεια (orgueil), ταπεινοφροσύνη (humilité), πλήξη (ennui), ἄγχος (angoisse), φόβο, χαρά, ὀργή, ἐναλλαγή συναισθημάτων κ.λπ.: οί ἀναλύσεις του αὐτὲς εἶναι ἐξαιρετικὰ χρήσιμες γιὰ τὴν ἀνασυγκρότηση τῆς θεωρίας του γιὰ τὸν συναισθηματικὸ βίον τοῦ ἀνθρώπου, δεδομένου ὅτι, ὡς φαινομενολόγος, ἀξιοποιεῖ τὴ βυθομέτρηση τῆς δικῆς του ἐμπειρίας ὡς βασικὸ μεθοδολογικὸ ἐργαλεῖο καὶ προσπαθεῖ νὰ περιγράψει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὰ συναισθήματα αὐτὰ δίδονται στὴ συνείδησή του. Τέλος καὶ στο αὐτοβιογραφικὸ μυθιστόρημα τῆς Simone de Beauvoir, *La force de l'âge*, ὅπου παρακολουθοῦμε ἐκ τοῦ συνέγγυς τὴ ζωὴ καὶ τὶς σκέψεις τοῦ Sartre καὶ τῆς de Beauvoir στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 καὶ στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1940, συναντοῦμε ἐνδιαφέροντες ἀναλύσεις γιὰ πλῆθος συναισθημάτων¹⁶ ἀλλὰ καὶ εὐάριθμες εὐσύννοπτες φαινομενολογικὲς προσεγγίσεις τοῦ συναισθήματος (sentiment)¹⁷. Παρὰ ταῦτα, θὰ ἀνατρέξουμε στὰ ἐν λόγω κείμενα μόνο στο βαθμὸ πὺ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ κατανοήσουμε βασικὲς ἔννοιες, θέσεις καὶ περιγραφὲς τοῦ *Σχεδιάσματος*.

Ἐξάλλου δὲν εἶναι δυνατόν, στὴν ἀνὰ χεῖρας μελέτη, νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἐντάξουμε τὴ θεωρία τοῦ Sartre περὶ συγκινήσεων στο σύνολο τῶν ἐξαιρετικὰ γόνιμων προφαινομενολογικῶν (Brentano) καὶ φαινομενολογικῶν προσεγγίσεων τοῦ θυμικοῦ (Edmund Husserl, Max Scheler, Martin

13. Πβ. V. de COOREBYTER, *Sartre face à la phénoménologie*, ὁ.π., πρώτη ἐνότητα, κεφ. 4: «Pour un nouveau traité des passions» (σσ. 122-158).

14. Πβ. SARTRE, *L'imaginaire. Psychologie phénoménologique de l'imagination*, Παρίσι, Gallimard, 1940' ἀναθεωρημένη ἀπὸ τὴν A. Elkaïm-Sartre ἐπανεκδόση στὴ συλλογὴ Folio/Essais, 1986, σσ. 135-145: Τὸ θυμικὸ (L'affectivité). Πβ., ἐπίσης, ὁ.π., σσ. 176-183, ὅπου μελετᾶ τὴ σχέση μεταξύ γνώσης (savoir) καὶ θυμικοῦ, καὶ σσ. 261-285, ὅπου ἐξετάζει μεταξύ ἄλλων (α) τὴ διαφορὰ μεταξύ τῶν συναισθημάτων-παθῶν καὶ τῶν συναισθημάτων-ἐνεργημάτων (β) τὴν ποιοτικὴ διαφορὰ μεταξύ τῶν συναισθημάτων πὺ νιώθουμε γιὰ κάτι πραγματικὸ καὶ τῶν συναισθημάτων πὺ νιώθουμε γιὰ κάτι φανταστικὸ (imaginaire), ἐξωπραγματικὸ (irréel), γιὰ κάτι παρὸν ἢ γιὰ κάτι ἀπὸν καὶ (γ) τὴ διάκριση μεταξύ ἀληθινῶν συναισθημάτων καὶ φανταστικῶν συναισθημάτων.

15. Πβ. Ph. CABESTAN, Qu'est-ce que s'émouvoir? Émotion et affectivité selon Sartre, *Alter (Revue de phénoménologie)*, τχ. 7, 1999, σσ. 99-104.

16. Πβ. ἰδίως S. de BEAUVOIR, *La force de l'âge*, ὁ.π., σσ. 292-294: ἐξαιρετικὴ ψυχογραφία τοῦ ἑαυτοῦ τῆς, τοῦ Sartre καὶ τῆς Olga.

17. Πβ. ἐνδεικτικὰ S. de BEAUVOIR, *La force de l'âge*, ὁ.π., σ. 295, ὅπου ἀντιπαραθέτει τὸ συναίσθημα, ἀλλὰ καὶ κάθε ψυχικὸ ἀντικείμενο, τὸ ὁποῖο εἶναι μόνο πιθανὸ (probable), πρὸς τὸ βίωμα (Erlebnis), τὸ ὁποῖο εἶναι προφανές, (évident) πβ. ἐπίσης ὁ.π., σ. 298.

Heidegger, Eugen Fink, Maurice Merleau-Ponty, Michel Henry, Stephan Strasser, Erwin Straus, F.-J.-J. Buytendijk, Glen Mazis, Pierre Kaufmann, Natalie Depraz κ. ἄ.)¹⁸, τὴ σπουδαιότητα τῶν ὁποίων –ὄσων φυσικὰ εἶχαν διατυπωθεῖ στὴν ἐποχὴ του– ἀναγνώριζε ρητὰ ὁ ἴδιος ὁ Sartre¹⁹.

Θὰ ἀξιοποιήσουμε εἰδικότερα πέντε κείμενα τοῦ Sartre, τὰ τρία ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι ἀφιερωμένα στὴ «φαινομενολογικὴ ψυχολογία» (*Ἡ φαντασία, Τὸ φανταστικὸ καὶ τὸ Σχεδιάσμα*), τὸ ἓνα στὴ «φαινομενολογικὴ ὄντολογία» (*Τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴδέν*)²⁰, ἐνῶ «Ἡ ὑπερβατικότητα τοῦ Ἐγώ» εἶναι θεμελιῶδες κείμενο ποὺ προσδιορίζει τὸ ἐπιστημολογικὸ καθεστῶς τῶν προαναφερθέντων κειμένων «φαινομενολογικῆς ψυχολογίας»²¹.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικότερα τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Sartre γιὰ τὴν ψυχολογία, ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι εἶχε ἐκδηλωθεῖ ἀπὸ πολὺ νωρὶς, ὅπως συνάγεται ἀπὸ σειρὰ δραστηριοτήτων του κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν του. Ἀπαριθμῶ: (α) Τὶς ἐπισκέψεις του κάθε Κυριακῇ, μαζὶ μὲ συμφοιτητές του, στὶς παρουσιάσεις ἀσθενῶν στὸ νοσοκομεῖο Sainte-Anne²²· μάλιστα καὶ πολὺ ἀργότερα, ὅταν ἡ Simone de Beauvoir δίδασκε φιλοσοφία σὲ λύκειο τῆς Rouen, ἐπισκέφτηκε μαζὶ μὲ τὸν Sartre, μετὰ ἀπὸ παράκληση τοῦ τελευταίου, ἓνα ψυχιατρεῖο. (β) Τὸ θέμα τῆς ἐργασίας γιὰ τὸ «δίπλωμα ἀνωτέρων σπουδῶν» ποὺ ἐπέλεξε νὰ ἐκπονήσῃ ὑπὸ τὴν ἐπί-

18. Πβ. ἐνδεικτικὰ τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον ἀφιέρωμα τῆς φαινομενολογικῆς ἐπιθεώρησης Alter (τχ. 7, 1999) στὴ συγκίνηση καὶ στὸ θυμικόν: *Émotion et affectivité*. Πβ. ἐπίσης μιὰ σύνοψη τῶν φαινομενολογικῶν προσεγγίσεων τοῦ θυμικοῦ ἀπὸ τοὺς Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty καὶ Michel Henry στὸ ἄρθρο τοῦ H. PARRET, *Le timbre de l'affect et les tonalités affectives*, *Revue Internationale de Philosophie*, τ. 48, τχ. 189, 3/1994, σσ. 298-301.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικότερα τὸν Husserl, πβ. τὶς ἀναλύσεις του γιὰ τὴν προβληματικὴ τῶν συγκινήσεων στὶς *Λογικὲς ἐρευνες: Recherches logiques*, τόμος Β', σσ. 196-201 καὶ γιὰ τὴν ἀποβλεπτικότητα τῶν συναισθημάτων στὶς *Ideen I*. Πβ. Vincent DE COOREBYTER, *Sartre face à la phénoménologie*, ὁ.π., σ. 164, σημ. 14. Γιὰ τὴν χουσερλιανὴ ἀνάλυση τῆς ἀποβλεπτικότητας τῶν συναισθημάτων, πβ. R. BERNET, *La vie du sujet. Recherches sur l'interprétation de Husserl dans la phénoménologie*, Παρίσι, P.U.F., Épiméthée, 1994, σσ. 308-315. Πβ. ἐπίσης τὴν αὐστηρὴ κριτικὴ ποὺ ἀσκεῖ ὁ M. HENRY (*Phénoménologie hylétique et phénoménologie matérielle*, στὸ *Phénoménologie matérielle*, Παρίσι, P.U.F., 1990, σσ. 13-59) στὴν ἀντικειμενοκρατία (objectivisme) ποὺ ἐκδηλώνεται στὴν ἀνάλυση τῆς ἀποβλεπτικότητας τῶν συναισθημάτων, τὴν ὁποία προτείνει ὁ Husserl στὶς *Ideen I*.

19. Στὸ *Φανταστικὸ* ὑποστηρίζει ὅτι «ἐργασίες ὅπως αὐτὲς τοῦ Brentano, τοῦ Husserl καὶ τοῦ Scheler μπόλιασαν τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία μὲ μιὰ ὀρισμένη ἀντίληψη τοῦ συναισθηματος τὴν ὁποία οἱ γάλλοι ψυχολόγοι θὰ εἶχαν κάθε ὄφελος νὰ γνωρίσουν» (*L'imaginaire*, ὁ.π., σ. 135). Ὡστόσο, ὁ Sartre ἀσκεῖ ὑπόρρητα κριτικὴ στὸν Husserl ἐδῶ (πβ. V. de COOREBYTER, *Sartre face à la phénoménologie*, ὁ.π., σ. 123 κ. ἐξ.)

20. Πβ. τὸν ὑπότιτλο τοῦ μεῖζονος αὐτοῦ ἔργου: «Δοκίμιο φαινομενολογικῆς ὄντολογίας».

21. Πβ. J.-M. MOUILLIE, *Sartre. Conscience, ego et psyché*, Παρίσι, P.U.F., συλλογὴ *Philosophies*, 2000, σ. 11.

22. Πβ. A. COHEN-SOLAL, *Sartre*, ὁ.π., σ. 140.

βλεψη του Henri Delacroix ήταν: «Ἡ εἰκόνα στὸν ψυχικὸ βίον: φύση καὶ ρόλος της»²³. (γ) Εἶχε διορθώσει, μαζί με τὸν Paul Nizan, τὰ δοκίμια τῆς γαλλικῆς μετάφρασης τῆς *Γενικῆς ψυχοπαθολογίας* τοῦ Karl Jaspers (1913)²⁴.

Τὸ φιλοσοφικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Sartre γιὰ τὴν ψυχολογία ὀφείλεται κυρίως στὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ λειτουργία καὶ τὶς καταστάσεις τῆς συνείδησης, τὸ ὁποῖο ἐνισχύθηκε σημαντικὰ ἀπὸ τὴν ἐμβάθυνσή του στὴ φιλοσοφία τοῦ Bergson, ποὺ ὑπῆρξε τὸ «ἀνομολόγητο καὶ τελικὰ ἀποκηρυγμένο πρότυπο τοῦ Sartre»²⁵: «Ἡ ψυχολογία συμπληρώνει τὴ φιλοσοφία, δεδομένου ὅτι φωτίζει καὶ ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσουμε καλύτερα τὶς λειτουργίες τῆς συνείδησης»²⁶.

Γιατί ὅμως ὁ Sartre δὲν ὀλοκλήρωσε τὴν *Ψυχὴ*; Κατ' ἀρχάς, μία τέτοια πρακτικὴ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ γνωρίσματα τοῦ ἔργου του²⁷. Χαρακτηριστικά, ἡμιτελεῖς παρέμειναν: ἡ δεύτερη μεγάλη φιλοσοφικὴ του πραγματεία, ἡ *Κριτικὴ τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου*, ἐφόσον λείπει τὸ δεύτερο μέρος τῆς²⁸· οἱ *Δρόμοι τῆς ἐλευθερίας*, ἐφόσον λείπει ὁ τέταρτος τόμος· οἱ μελέτες τοῦ Sartre γιὰ τὸν Mallarmé καὶ τὸν Tintoretto· ὑπὸ μία ἔννοια, ἀκόμη καὶ τὸ *Εἶναι καὶ τὸ μὴδὲν εἶναι* ἀνολοκλήρωτο, ἐφόσον λείπει ἡ ἠθικὴ θεωρία τὴν ὁποία ὁ Sartre θεωροῦσε ἀναγκαῖο νὰ προσθέσει²⁹. Ἡ μόνη μελέτη τοῦ Sartre ποὺ δὲν ὀλοκληρώθηκε γιὰ λόγους ἀνεξάρτητους τῆς θέλησής του ἦταν *L'idiot de la famille*, στὴν ὁποία ὑποβάλλει τὸν

23. Πβ. *αὐτόθι*.

24. Πβ. S. de BEAUVOIR, *La force de l'âge*, ὁ.π., σσ. 52-53. Πβ. K. JASPERS, *Psychopathologie générale*, Παρίσι, Alcan, 1933, ἀνατύπωση éd. Tchou, 2000.

25. Πβ. B.-H. LÉVY, *Le siècle de Sartre*, Παρίσι, Éditions Grasset & Fasquelle, συλλογὴ Le Livre de Poche, σειρὰ Biblio/Essais, 2000, σ. 621. Γιὰ τὸ ρόλο ποὺ ἔπαιξε ὁ Bergson στὴ διέγερση τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Sartre γιὰ τὴ φιλοσοφία, πβ. V. de COOREBYTER, *Sartre face à la phénoménologie*, ὁ.π., σ. 22. Γιὰ τὴ μετέπειτα ἐναντίωσή του στὸν Bergson, πβ. ὁ.π., σσ. 81-83 καὶ σσ. 139-141.

26. Πβ. D. BERTHOLET, *Sartre*, Παρίσι, Perrin, συλλογὴ Tempus, 2005 (1η ἔκδοση Παρίσι, Plon, 2000), σ. 96.

27. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Sartre ἀρχίζε κάθε νέα συγγραφικὴ του ἐργασία ἐμπλεος ἐνθουσιασμοῦ καὶ ὅτι ἄφηνε τὶς περισσότερες μελέτες του ἀνολοκλήρωτες χαρακτηρίζει ὅλο τὸ ἔργο του (πβ. A. COHEN-SOLAL, *Sartre*, ὁ.π., σ. 236).

28. Πβ. A. RENAULT, *Sartre. Le dernier philosophe*, ὁ.π., σ. 153, σημ. 2. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Sartre δημοσιεύθηκαν ὅλα τὰ ἀποσπάσματα τοῦ δεύτερου τόμου τῆς *Κριτικῆς τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου* ποὺ βρέθηκαν στὰ κατάλοιπά του: *Critique de la raison dialectique*, τόμος Β', Παρίσι, Gallimard, 1985.

29. Πβ. A. COHEN-SOLAL, *Sartre*, ὁ.π., σ. 783. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Sartre δημοσιεύθηκαν τὰ *Τετράδια γιὰ μία ἠθικὴ* (*Cahiers pour une morale*, Παρίσι, Gallimard, 1983), «σύνολο πολὺ ἐπεξεργασμένων κειμένων, τὰ ὁποῖα συντάχθηκαν τὴν περίοδο 1947-1948, ὅπου λαμβάνει μορφή τὸ σχέδιο συγκρότησης μιᾶς ἠθικῆς, τὸ ὁποῖο ὁ Sartre εἶχε προαναγγεῖλει στὸ τέλος τοῦ *Εἶναι καὶ τὸ μὴδὲν*» (πβ. R. BARBARAS, Introduction στὸ R. Barbaras (ἐπιμ.), *Sartre. Désir et liberté*, ὁ.π., σ. 10).

Gustave Flaubert σὲ «ύπαρξιακὴ ψυχανάλυση»³⁰ δημοσιεύθηκαν οἱ τρεῖς πρῶτοι τόμοι, ὅχι ὅμως καὶ οἱ δυὸ ἐπόμενοι μὲ τοὺς ὁποίους σχεδίαζε νὰ τὴν ὀλοκληρώσει, λόγῳ τῆς τύφλωσης τοῦ Sartre τὸ φθινόπωρο τοῦ 1973³¹.

Πέραν ὅμως τοῦ ὅτι ὁ γάλλος φιλόσοφος ἄφησε ἀνολοκληρώτα πολλὰ κείμενά του, γεγονὸς τὸ ὁποῖο προκαλοῦσε καὶ στὸν ἴδιο ἀπορία³², τὸ 1974 ὑποστήριξε ὅτι δὲν ὀλοκλήρωσε τὴν *Ψυχὴ* ἐπειδὴ στερεῖτο πρωτοτυπίας, καθὼς ἐπρόκειτο κατ' οὐσίαν γιὰ «καθαρὸ Husserl» διατυπωμένο «μὲ ἄλλο ὕφος (style)»³³. Οἱ ἀπόψεις τῶν μελετητῶν γιὰ τοὺς εἰδικότερους λόγους ποὺ ὤθησαν τὸν Sartre νὰ παρατήσῃ τὸ χειρόγραφο τῆς *Ψυχῆς* διίστανται. Σύμφωνα μὲ τὸν Vincent de Coorebyter, ὁ Sartre διέκοψε τὴ συγγραφὴ τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου τῇ στιγμῇ, ποὺ μελετοῦσε τὴν ἔννοια τῆς παθητικότητας (passivité)³⁴, «τὴν ὁποία ὁ Husserl εἶχε ἐνσωματώσει στὴ φιλοσοφία του ὑπὸ τὰ γνωρίσματα τῆς ὕλης [...] τὸ πρόβλημα τῆς ὕλης (hylè) ἦταν αὐτὸ ποὺ χώριζε τὸν Sartre ἀπὸ τὸν Husserl»³⁵. Κατὰ τὸν Philippe Cabestan, ὁ ἡμιτελὴς χαρακτήρας τῆς *Ψυχῆς* ὀφείλεται ἐν μέρει – ἴσως μάλιστα πρωτίστως – στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ φαινομενολογικὴ ψυχολογία τοῦ ἔργου αὐτοῦ θεμελιώνεται σὲ μία φαινομενολογικὴ ἀνθρωπολογία, τὴν ὁποία ὁ Sartre δὲν εἶχε συγκροτήσῃ ἀκόμη· θὰ τὸ κάνει στὸ *Εἶναι καὶ τὸ μηδέν*, τὸ ὁποῖο ὀφείλε νὰ προηγηθεῖ τῆς *Ψυχῆς*. Ἡ θέση αὐτὴ τοῦ Cabestan βασίζεται στὴν πεποίθησή του ὅτι στὸ *Σχεδιάσμα* ὁ Sartre δὲν ἀντιμετωπίζει τὸν ἄνθρωπο ὅπως παρουσιάζεται καὶ δίχως νὰ θέσῃ σὲ ἀμφισβήτηση τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ὀφείλε ὡς ψυχοφαινομενολόγος, ἀλλὰ, ἀντιθέτως, βασίζεται σὲ μία λίαν ιδιότυπη σύλληψη τοῦ ἀνθρώπου καὶ κυρίως τῆς ἀποβλεπτικότητας καὶ τοῦ σώματος, σύλληψη ποὺ ἐντάσσεται σὲ μία φαινομενολογικὴ ἀνθρωπολογία³⁶.

Πῶς ἀντιλαμβάνεται ὁ Sartre τὴ συμβολὴ του στὸ *Σχεδιάσμα*; Δὲν γράφει ὡς ἱστορικός τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ ἐπιδιώκει νὰ παρέμβῃ ὡς φιλό-

30. Γιὰ τὴν «ύπαρξιακὴ ψυχανάλυση», τὴν ὁποία ὁ Sartre ἀντιπαραθέτει στὴν «ἐμπειρικὴ», δηλαδὴ στὴ φροϋδικὴ ψυχανάλυση, στὴν ὁποία προσάπτει ὅτι διέπεται ἀπὸ αἰτιοκρατία, πβ. *L'être et le néant*, ὅ.π., σσ. 602-620.

31. Πβ. A. COHEN-SOLAL, *Sartre*, ὅ.π., σσ. 783-784.

32. Πβ. J.-P. SARTRE, *Œuvres romanesques*, Παρίσι, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, ἐπιμέλεια ἔκδοσης Michel Contat καὶ Michel Rybalka, 1981, σ. XCII: «Θὰ ἄξιζε νὰ διερευνηθεῖ γιατί σχεδιάζω νὰ γράψω ἔργα, τὰ ὁποῖα εἶναι πάντοτε ἐκτενέστερα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ γράφω στὴν πραγματικότητα».

33. Πβ. A. RENAUT, *Sartre. Le dernier philosophe*, ὅ.π., σ. 135.

34. Πβ. J.-P. SARTRE, *Carnets de la drôle de guerre*, ὅ.π., σ. 405.

35. Πβ. V. de COOREBYTER, *Sartre face à la phénoménologie*, ὅ.π., σσ. 28 καὶ 167. Γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔλυσε ὁ Sartre τὸ πρόβλημα αὐτὸ στὸ *Εἶναι καὶ τὸ μηδέν*, ἀντιτιθέμενος ρητὰ στὸν Husserl, πβ. V. de COOREBYTER, *Sartre face à la phénoménologie*, ὅ.π., σ. 165.

36. Πβ. Ph. CABESTAN, *L'être et la conscience*, ὅ.π., σ. 50.

σοφος καὶ δὴ ὥς φαινομενολόγος στὴ συζήτηση τῆς ἐποχῆς του περὶ συγκινήσεων – ἢ ὅποια ἀφορᾷ πρωτίστως στὴν ψυχολογία καὶ στὴ φυσιολογία καί, δευτερευόντως, στὴ φιλοσοφία –, πιστεύοντας ὅτι οἱ οἰκεῖες ἀπόψεις του εἶναι πρωτότυπες ἀκόμη καὶ σὲ σχέση μὲ τὴ χουσερλιανὴ φαινομενολογία, τὴν ὀπτικὴ γωνία τῆς ὁποίας υἱοθετεῖ στὸ κείμενο αὐτό.

Καθὼς δὲν προσεγγίζει τὸ ζήτημα ἀπὸ ἱστορικοφιλοσοφικὴ σκοπιά, κατανοοῦμε γιατί ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ ἐν λόγω κείμενο ἡ παραμικρὴ ἀναφορὰ στὶς μεῖζονες φιλοσοφικὲς θεωρίες περὶ παθῶν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τοὺς νεότερους χρόνους, μολονότι γνῶριζε ὁρισμένες ἀπὸ αὐτές, κυρίως τὴν καρτεσιανὴ θεωρία περὶ παθῶν τῆς ψυχῆς³⁷ – στὸ Ἡ ὑπερβατικότητα τοῦ Ἐγώ, στὸ Φανταστικὸ καὶ στὸ ἡμερολόγιό του κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ὑπάρχουν ἀναφορὲς σὲ θέσεις τοῦ Ἐπίκουρου³⁸, τοῦ Pascal καὶ τοῦ La Rochefoucauld γιὰ τὰ πάθη³⁹. Στὸ Σχεδιάσμα ἀναμετρίεται ἐπιτροχάδην μόνο μὲ σύγχρονες του θεωρίες περὶ συγκινήσεων, σχεδὸν ἀποκλειστικὰ διατυπωμένες ἀπὸ ψυχολόγους, μολονότι γνῶριζε τὶς σχετικὲς ἀναλύσεις τοῦ Husserl καὶ τοῦ Scheler, ἀλλὰ καὶ τοῦ Brentano, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναδείξει πρὶν ἀπὸ τὸν Husserl τὸν ἀποβλεπτικὸ χαρακτήρα τῶν συναισθημάτων⁴⁰. Ἐπομένως, σὲ σχέση μὲ τὴ δομὴ τοῦ προηγούμενου βιβλίου του, τῆς Φαντασίας, ἀπὸ τὸ Σχεδιάσμα ἀπουσιάζει ἓνα κεφάλαιο γιὰ τὶς θεωρίες ἀναφορικὰ μὲ τὸ ὑπὸ μελέτη ζήτημα, ἂν ὅχι τῆς ἀρχαιότητος, τουλάχιστον τῶν νεότερων χρόνων (ιδίως τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰώνα).

37. Στὸ περίφημο ἄρθρο του γιὰ τὴν καρτεσιανὴ ἐλευθερία (La liberté cartésienne), ὁ Sartre παραπέμπει σὲ ὁρισμένα ἄρθρα τῶν Παθῶν τῆς ψυχῆς τοῦ Descartes καὶ ἀσχεῖ κριτικὴ στὴ θεωρία τοῦ γάλλου φιλοσόφου περὶ γενναιοφροσύνης. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ γενναιοφροσύνη διαδραματίζει σημαντικὸ ρόλο τόσο στὸ Εἶναι καὶ τὸ μηδὲν (πβ. J. SIMONT, Sartrean Ethics, στὸ Ch. Howells (ἐπιμ.), *The Cambridge Companion to Sartre*, Cambridge University Press, 1992, σσ. 191-193) ὅσο καὶ στὴ μελέτη τοῦ SARTRE περὶ λογοτεχνίας *Qu'est-ce que la littérature?*, Παρίσι, Gallimard, 1948' ἐπανεκδόση στὴ συλλογὴ Folio/Essais, σσ. 57, 67-70 καὶ σποράδην. Πβ. S. de BEAUVOIR, *La force de l'âge*, ὁ.π., σ. 277, ὅπου ἡ σύντροφος τοῦ Sartre ἀναφέρεται στὴ «γενναιοφροσύνη» (générosité) διευκρινίζοντας «μὲ τὴν καρτεσιανὴ ἔννοια τὴν ὁποία ἀποδίδαμε στὸν ὄρο αὐτόν». Πβ. ἐπίσης, ὁ.π., σ. 433 (ἀναφέρεται σὲ μία ἐπιταγὴ (précepte) στωικῆς ἐμπνεύσεως τοῦ Descartes, τὴν ὁποία συναντοῦμε τόσο στὸν Λόγο περὶ τῆς μεθόδου ὅσο καὶ στὰ Πάθη τῆς ψυχῆς).

38. Πβ. J.-P. SARTRE, *Carnets de la drôle de guerre*, ὁ.π., σσ. 117-118.

39. Πβ. J.-P. SARTRE, *La transcendance de l'Ego*, εἰσαγωγὴ καὶ σημειώσεις S. Le Bon, Παρίσι, Vrin, σ. 38 καὶ σημ. 38. Πβ. ἐπίσης τοῦ ἰδίου *Carnets de la drôle de guerre*, ὁ.π., σ. 196 καὶ σ. 130. Πβ. ἐπίσης τὶς ἀναφορὲς τοῦ Sartre στὸν Pascal καὶ στὸν La Rochefoucauld στὸ Φανταστικόν: *L'imaginaire*, ὁ.π., σ. 136 καὶ 137-138 ἀντιστοίχως. Γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ὤθησαν τὸν Sartre νὰ ἐναντιωθεῖ στὸν La Rochefoucauld, πβ. V. de COOREBYTER, *Sartre face à la phénoménologie*, ὁ.π., σσ. 362-364, 372, σημ. 19.

40. Στὸ ἔργο του *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, Λειψία, 1874. Πβ. Ph. CABESTAN, *Qu'est-ce que s'émouvoir?*, ὁ.π., σ. 97 καὶ σημ. 17.

II. Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑΤΟΣ

Ἡ δομὴ τοῦ μικροῦ αὐτοῦ βιβλίου – ἡ ἐπίδραση τοῦ ὁποίου στὸν γαλλικὸ θεωρητικὸ στοχασμὸ τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα δὲν υπῆρξε ἀμελητέα (γιὰ παράδειγμα στὸν Merleau-Ponty⁴¹, στὸν Bourdieu⁴² ἢ σὲ καθηγητὲς πανεπιστημίου)⁴³, δίχως νὰ ἀπουσιάζουν οἱ κριτικὲς προσεγγίσεις (γιὰ παράδειγμα ἀπὸ τὸν Ricœur⁴⁴ καὶ ἀπὸ τὸν Lyotard)⁴⁵ – εἶναι σχετικὰ ἀπλή:

Στὴν εἰσαγωγή, ποὺ τιτλοφορεῖται *Ψυχολογία, φαινομενολογία καὶ φαινομενολογικὴ ψυχολογία* (σσ. 7-30)⁴⁶, ὁ Sartre ἀρχίζει ἀσκώντας κρι-

41. Πβ. χαρακτηριστικὰ τὶς ἀναλύσεις ποὺ τοῦ ἀφιέρωσε ὁ γάλλος φαινομενολόγος στὸ μάθημά του, κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1951-1952, μὲ τίτλο: *Οἱ ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἡ φαινομενολογία*: M. MERLEAU-PONTY, *Parcours deux*. 1951-1961, Lagrasse, Éditions Verdier, 2000, σσ. 74-81.

42. Στὰ μαθήματά του στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Lille, ὁ P. Bourdieu «μνημόνευε συχνὰ ἀριθμὸ παραδειγμάτων καὶ συγγραφεῖς τῆς φαινομενολογίας: Husserl, [...] Merleau-Ponty, [...] τέλος τὸν Sartre γιὰ τὶς ἀναλύσεις του τῆς συγκίνησης καὶ τῆς φαντασίας, τὶς ὁποῖες τότε θεωροῦσε ὑποδειγματικές» (πβ. M.-A. LESCOURRET, *Bourdieu*, Παρίσι, Flammarion, *Grandes biographies*, 2008, σσ. 169-170).

43. Ἐνδεικτικὰ, στὸ ἐγχειρίδιό του, *Ἡ κοινωνικὴ ψυχολογία*, ὁ καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Σορβόνης J. Stoetzel – ὁ ὁποῖος δίδασκε σὲ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα, ἀπὸ τὸ 1947, κοινωνικὴ ψυχολογία, στὸ πλαίσιο τοῦ μαθήματος «Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη» ποὺ παρέδιδε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ (Faculté des Lettres) τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Bordeaux –, παραπέμπει στὴ θεωρία τοῦ Sartre, στὸ *Σχεδιάσμα*, γιὰ τὴ συγκίνηση ὡς διαγωγή (conduite) προκειμένου νὰ καταδείξει ὅτι «οἱ θυμικὲς συμπεριφορὲς εἶναι σημαντικὲς γιὰ τὶς κοινωνίες. Τὰ ἄτομα ἀποκτοῦν ἐπαφὴ μὲ τὶς ἀξίες μέσα στὸ θυμικὸ (affectivité) καὶ διαμέσου τοῦ θυμικοῦ» (πβ. STOETZEL, *La Psychologie sociale*, Παρίσι, Flammarion, συλλογὴ Champ, 1999 / 1η ἔκδοση 1978), σ. 105.

44. Πβ. P. RICŒUR, *Philosophie de la volonté*, τόμος Α': *Le volontaire et l'involontaire*, Παρίσι, Aubier, 1950, σ. 236: ὁ Ricœur προσεγγίζει ἐδῶ κριτικὰ ὁρισμένους πτυχὲς τῆς θεωρίας τοῦ Sartre περὶ συγκινήσεων ἀναφερόμενος στὴ σχέση τῆς συνείδησης μὲ τὸ σῶμα, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Sartre ἀγνόησε τὴ *σωματικὴ πρωτοβουλία* ποὺ χαρακτηρίζει τὴ συγκίνηση, ἐνῶ ἡ συγκίνηση εἶναι ἀκριβῶς «τὸ βασίλειο τοῦ σώματος» καὶ εἶναι συνώνυμο τῆς ἀταξίας. Ἐξάλλου, κατηγορεῖ τὸν Sartre ὅτι δὲν κατανόησε πῶς ὑπάρχουν τρία εἶδη συγκίνησης, ἡ συγκίνηση-ἐκπληξη (émotion-surprise), ἡ συγκίνηση-σόκ (émotion-choc) καὶ ἡ συγκίνηση-πάθος (émotion-passion).

45. Πβ. J.-F. LYOTARD, *La phénoménologie*, Παρίσι, P.U.F., συλλογὴ Que sais-je?, 14η ἔκδοση 2004 (1η ἔκδοση 1954), σσ. 63-64. Σύμφωνα μὲ τὸν Lyotard, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Merleau-Ponty, ὁ ὁποῖος στὴ «φαινομενολογικὴ ψυχολογία» του – ἥδη ἀπὸ τὴ *Δομὴ τῆς συμπεριφορᾶς*, κυρίως ὁμῶς στὴ *Φαινομενολογία τῆς ἀντίληψης* – δέχεται τὴ συζήτηση στὸ ἐπίπεδο τῆς φυσιολογίας τοῦ σώματος καὶ υἰοθετεῖ τὰ πορίσματα τῶν πειραματικῶν δεδομένων, χωρὶς νὰ παραβλέπει τὴν ἀνάλυση τῆς ἀποβλεπτικῆς συνείδησης, δηλαδὴ τὸ ζήτημα τῆς σημασίας, ὁ Sartre ἐκλαμβάνει τὴ σημασία ὡς τὴν ἔσχατη ψυχολογικὴ ἀναφορὰ (référence), θέτοντας σὲ δεύτερη μοῖρα ἢ «ἀγνοώντας» τὸ σῶμα.

46. Παραπέμπω συστηματικὰ στὸ γαλλικὸ πρωτότυπο. Κυκλοφορεῖ καὶ ἐλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου: J.-P. SARTRE, *I. Σκιαγραφία μιᾶς θεωρίας τῶν συγκινήσεων. II. Τρία δοκίμια*, μετάφραση – σημειώσεις Αἰμίλιου Χουρμούζιου, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις I. Δ. Ἀρσενίδης, 1981.

τική στη θετικιστική ψυχολογία ἐν γένει, δηλαδή στην ψυχολογία, ποὺ βασίζεται ἀποκλειστικὰ σὲ συγκεκριμένους τύπους ἐμπειρίας (σσ. 7-13), συνεχίζει ἀναδεικνύοντας τὰ ἐλαττώματα τῆς μεθόδου στὴν ὁποία βασίζεται ἡ θετικιστική ψυχολογία ὅταν προσεγγίζει τὸ ζήτημα τῶν συγκινήσεων (σσ. 13-16), κατόπιν παρουσιάζει τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς κριτικῆς ποὺ ἄσκησε ἡ φαινομενολογία τοῦ Husserl καὶ τοῦ Heidegger στὴ θετικιστική ψυχολογία καὶ στὸν ψυχολογισμό (σσ. 16-26) καί, τέλος, διευκρινίζει γιατί ἀδυνατεῖ νὰ προβεῖ στὸ παρὸν βιβλίο σὲ φαινομενολογικὴ μελέτη τῶν συγκινήσεων, ἀλλὰ περιορίζεται νὰ ἐντοπίσει πῶς ἡ μέθοδος καὶ τὰ διδάγματα τῆς φαινομενολογίας βοηθοῦν τὴν καθαρὴ ψυχολογία (σσ. 26-30).

Ἀκολουθεῖ τὸ καθαντὸ *Σχεδιάσμα μιᾶς θεωρίας περὶ συγκινήσεων* (σσ. 33-117), τὸ ὁποῖο διαιρεῖται σὲ τρεῖς ἐνότητες:

α) Κριτικὴ παρουσίαση τῶν κλασικῶν θεωριῶν περὶ συγκινήσεων (σσ. 33-55), ἥτοι τῆς «περιφερικῆς θεωρίας» τοῦ William James (σσ. 33-37), τῆς νοησιαρχικῆς θεωρίας τοῦ Pierre Janet (σσ. 37-46) καὶ τῆς θεωρίας περὶ συγκινήσεων ποὺ εἶχαν διατυπώσει ὁρισμένοι ἐκπρόσωποι τῆς «ψυχολογίας τῆς μορφῆς» (*Gestalttheorie* ἢ *Gestalt Psychology*)⁴⁷ (σσ. 46-55).

β) Κριτικὴ παρουσίαση τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας περὶ συγκινήσεων (σσ. 57-67).

γ) Σχεδιάσμα μιᾶς φαινομενολογικῆς θεωρίας τῶν συγκινήσεων (σσ. 69-117).

Τὸ βιβλίο ὁλοκληρώνεται μὲ εὐσύννοπα συμπεράσματα (σσ. 121-124).

III. Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ SARTRE ΣΤΗ ΘΕΤΙΚΙΣΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ *ΕΝ ΓΕΝΕΙ*

Ὁ φαινομενολόγος Sartre ἀσχολεῖται πολὺ λίγο μὲ μεθοδολογικὰ ζητήματα⁴⁸, ἐλάχιστα σὲ σχέση μὲ τὸν Husserl, ἴσως ἐπειδὴ πίστευε ὅτι ὁ γερμανὸς φιλόσοφος εἶχε ἐπιλύσει τὰ σημαντικότερα ἀπὸ τὰ προβλήματα με-

47. Τὸ βιβλίο τοῦ W. KÖHLER, *Gestalt Psychology*, δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὶς Η.Π.Α. τὸ 1929 μὲ αὐτὸν τὸν δίγλωσσο τίτλο. Κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920 στὴ Γερμανία χρησιμοποιοῦσαν τὸν ὅρο *Gestalttheorie*, «γιὰ νὰ ὑπογραμμίσουν κατ' ἀρχὰς ὅτι δὲν εἶναι μία φιλοσοφία ἢ μία ψυχολογία μὲ τὴ συνήθη ἔννοια τοῦ ὅρου» (πβ. J.-M. MONNOYER, *Présentation*, στὸ Köhler, *Psychologie de la forme*, μτφ. Serge Bricianer, Παρίσι, Gallimard, συλλογὴ Folio/Essais, 2000, σ. I).

48. Στὴ δεύτερη περίοδο τῆς φιλοσοφικῆς του παραγωγῆς, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ συγγραφὴ τῆς *Κριτικῆς τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου*, ὁ Sartre θὰ γράψει τὸ *Ζητήματα μεθόδου* (*Questions de méthode*), τὸ ὁποῖο μάλιστα δημοσίευσε, ἐν εἴδει εἰσαγωγῆς, στὸν ἴδιο τόμο μὲ τὴν *Κριτικὴ: Critique de la Raison dialectique précédée de Questions de méthode*, τόμος Α': *Théorie des ensembles pratiques*, Παρίσι, Gallimard, 1960.

θόδου, τουλάχιστον στο πλαίσιο της φαινομενολογίας⁴⁹. Σε όρισμένες μά-
λιστα περιπτώσεις οί μεθοδολογικές του θέσεις είναι προδήλως αντιφα-
τικές⁵⁰. Ός εκ τούτου, αξίζει νά ἐστιάσουμε τήν προσοχή μας στο μεθο-
δολογικό ενδιαφέρον που επιδεικνύει ο Sartre στην εισαγωγή του *Σχε-
διάσματος*, κυρίως διότι δείχνει ότι ή φαινομενολογική ψυχολογία του
δομείται ως προέκταση αυτής του Husserl καί συνάμα σέ ρήξη με αυτήν⁵¹.

Αφετηρία του Sartre, στην εισαγωγή, είναι ή κριτική στη σύγχρονή του
ψυχολογία, ή οποία αξίωνε νά είναι *θετική*, τουτέστιν επιδίωκε νά βασί-
ζεται αποκλειστικά στην εμπειρία, στα γεγονότα⁵². Η κριτική του Sartre
διαρθρώνεται ως ακολούθως:

Το βασικό πρόβλημα ἔγκειται στο γεγονός ότι ή ἐν λόγω «ἐπιστημονική
ψυχολογία»⁵³ προϋποθέτει τήν ἐνότητα τῶν ἐπιστημῶν βάσει τοῦ προ-
τύπου της μαθηματικοποιημένης φυσικής, τὸ ὁποῖο εἶχε ἐπικρατήσει στη
φιλοσοφία ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα: οἱ ψυχολόγοι πασχίζουν νά προσεγγί-
σουν τήν ψυχή, ὅπως ὁ φυσικός τὰ φυσικά φαινόμενα⁵⁴, ἀξίωση τήν ὁποία
εἶχαν προβάλει ρητά, μεταξύ ἄλλων, ὁ Descartes, ὁ Spinoza καί ὁ Hume
κατὰ τή μελέτη τοῦ ἀνθρώπινου συναισθηματικοῦ βίου⁵⁵. σημειωτέον ὅτι
ή προσέγγιση αὐτή χαρακτηρίστηκε εὐστοχα «γεωμετρία τῶν παθῶν»
ἀπὸ διαπρεπή μελετητὴ τῶν φιλοσοφικῶν πραγματεύσεων τῶν παθῶν
κατὰ τὸν 17ο καί τὸν 18ο αἰῶνα⁵⁶. Ός εκ τούτου, σύμφωνα με τὸν Sartre,
οἱ ψυχολόγοι καταφεύγουν αποκλειστικά σὲ δυὸ σαφῶς καθορισμένους
τύπους ἐμπειρίας: ἀφενός, σ' αὐτὴν πού βασίζεται στὰ αἰσθητηριακά δε-
δομένα (χωροχρονική ἐμπειρία) καί, αφετέρου, στήν ἐσωτερική ἐμπειρία
ἢ ἐνδοσκόπηση ἢ, σύμφωνα με ἄλλη διατύπωση τοῦ Sartre, «ἐνορατική
γνώση τοῦ ἑαυτοῦ μας, ή ὁποία ἀποκαλεῖται ἀναστοχαστική [ἢ ἀνακλα-
στική] ἐμπειρία (*expérience réflexive*)»⁵⁷ – ἂν καί οἱ ὅροι «ἐνδοσκόπηση»,

49. Πβ. Ph. CABESTAN, *L'être et la conscience*, σ. 33 καί σσ. 41, 294.

50. Πβ. ὁ.π., σ. 294.

51. Πβ. ὁ.π., σ. 33.

52. Πβ. J.-P. SARTRE, *Esquisse d'une théorie des émotions*, ὁ.π., σ. 7.

53. Πβ. ὁ.π., σ. 12. Λίγες γραμμὲς παραπάνω (σσ. 11-12), ὁ Sartre εἶχε ἀναφερθεῖ στήν «ψυ-
χολογία, στο μέτρο πού ἀξιώνει νά είναι ἐπιστημονική».

54. Πβ. ὁ.π., σ. 7.

55. Πβ. ἐνδεικτικά τὸ ἄρθρο μου Εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις σχετικά με τήν προσέγγιση
τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς σιτὸν Ἀριστοτέλη καί στή νεότερη φιλοσοφία σιτὸ Δ. ΚΟΥΤΡΑ (ἐπιμ.),
Περὶ ποιητικῆς καί ρητορικῆς τέχνης κατ' Ἀριστοτέλη, Ἀθήνα, Ἑταιρεία Ἀριστοτελικῶν
Μελετῶν Τὸ Λύκειον, 2003, σ. 335.

56. Πβ. R. BODEI, *Géométrie des passions. Peur, espoir, bonheur: de la philosophie à l'usage
politique*, μτφ. M. Raiola, Παρίσι, P.U.F., συλλογὴ *Pratiques théoriques*, 1997.

57. Πβ. J.-P. SARTRE, *Esquisse d'une théorie des émotions*, ὁ.π., σ. 8. Πιὸ κάτω, σ. 29, ὁ Sartre
θα ἀναφερθεῖ στοὺς δυὸ αὐτοὺς τύπους ἐμπειρίας χρησιμοποιώντας διαφορετικὴ διατύ-
πωση: μιλά γιὰ «μεθόδους ἐπαγωγικῆς ἐνδοσκόπησης (*introspection inductive*) ἢ ἐξωτερικῆς
ἐμπειρικῆς παρατήρησης».

«έσωτερική έμπειρία» και «έσωτερική παρατήρηση» δέν θεωροῦνται συνώνυμοι ἀπ' ὅλους τοὺς φιλοσόφους· ἀναφέρομαι εἰδικότερα στὶς λεπτές διακρίσεις τοῦ Maine de Biran ἀναφορικὰ μὲ τὴν «έσωτερική ζωή»⁵⁸. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δέν διερωτῶνται κὰν ἂν καὶ σὲ ποιοῦ βαθμὸ εἴμαστε ἱκανοὶ νὰ προσπελάσουμε ἐμπειρικὰ οὐσίες ἢ ἀξίες ἢ νὰ ἔχουμε μία θρησκευτική ἐμπειρία⁵⁹ καὶ τὸ μοναδικὸ μεθοδολογικὸ διακύβευμα γιὰ τοὺς ψυχολόγους ἀφορᾷ στὴ διακρίβωση τῆς σχέσης μεταξὺ τῶν δυὸ προαναφερθέντων τύπων ἐμπειρίας: «εἶναι ἄραγε συμπληρωματικοὶ ἢ ὀφείλουμε νὰ ὑπαγάγουμε τὸν ἓνα στὸν ἄλλο ἢ πρέπει νὰ ἀπορρίψουμε τὸν ἓνα ἐκ τῶν δυό;»⁶⁰ Δέν θέτουν ὡστόσο ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν ἐξῆς οὐσιώδη ἀρχή: «ἡ ἔρευνά τους πρέπει νὰ ἐκκινεῖ προπάντων ἀπὸ τὰ γεγονότα»⁶¹.

Τί εἶναι ὅμως ἓνα γεγονός; Τὸ ὀρίζουν ὡς κάτι τὸ ὁποῖο συναντοῦμε κατὰ τὴν πορεία τῆς ἔρευνας καὶ τὸ ἰδιάζον τοῦ γνώρισμα εἶναι ἡ ἀπρόβλεπτη καινοτομία σὲ σύγκριση πρὸς τὰ προηγούμενα γεγονότα⁶². Τὸ βασικὸ ἐλάττωμα τῆς μεθόδου αὐτῆς, κατὰ τὸν Sartre, ἔγκειται στὸ ὅτι, μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, τὰ γεγονότα εἶναι ἀδύνατο νὰ ὁργανωθοῦν ἀπὸ μόνα τους σὲ μιὰ συνθετικὴ ὁλότητα ποὺ θὰ μᾶς παρεῖχε ἀφ' ἑαυτῆς τὴ σημασία της⁶³. Ἐφόσον ὅμως ἡ ψυχολογία ἀρνεῖται νὰ ὀρίσει καὶ νὰ περιορίσει *a priori* τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς της, ἀδυνατεῖ νὰ γίνεи ἀνθρωπο-

58. Πβ. A. DEVARIEUX, *Maine de Biran. L'individualité persévérante*, Γκρενόμπλ, Éditions Jérôme Millon, συλλογὴ Krisis, 2004, σσ. 5-8.

59. Πβ. J.-P. SARTRE, *Esquisse d'une théorie des émotions*, ὁ.π., σσ. 7-8. Πβ. τοῦ ἰδίου *Questions de méthode*, Παρίσι, Gallimard, συλλογὴ Tel, 1986 (1η ἔκδοση 1960), σ. 137, ὅπου ὁ Sartre κατηγορεῖ τὸν σύγχρονό του μαρξισμό ὅτι ἀρνήθηκε νὰ «κατανοήσῃ τις σημασίες (significations) καὶ τις ἀξίες». Ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὁ E. LEVINAS, ὁ ὁποῖος συνέβαλε τὰ μάλα στὴν εἰσαγωγή τῆς φαινομενολογίας τοῦ Husserl στὴ Γαλλία, εἶχε ἀφιερῶσει τὸ ἕκτο κεφάλαιο τῆς μελέτης του, *Θεωρία τῆς ἐνόρασης στὴ φαινομενολογία τοῦ Husserl* (*Théorie de l'intuition dans la phénoménologie de Husserl*, Παρίσι, Alcan, 1930' 8η ἔκδοση Παρίσι, Vrin, 2001) στὴν ἐνόραση τῶν οὐσιῶν. Καὶ γνωρίζουμε ὅτι ἡ ἐνόραση θεωρεῖται μορφὴ ἐμπειρίας τόσο ἀπὸ τὸν Bergson ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν Husserl. Γνωρίζουμε ἐπίσης ὅτι ἡ ἐν λόγω μελέτη τοῦ Levinas ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο στὴν ἐξοικείωση τοῦ Sartre καὶ τοῦ Merleau-Ponty μὲ βασικὰ στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Husserl. Πβ. ἐνδεικτικὰ E. LEVINAS, *Quand Sartre découvre l'histoire sainte*, στὴ συλλογὴ ἄρθρων τοῦ ἰδίου, *Les imprévus de l'histoire*, LGF, συλλογὴ Biblio/Essais, 2000, σ. 134. Πβ. D. BERTHOLET, *Sartre*, ὁ.π., σ. 148 καὶ J.-M. MOUILLIE (ἐπιμ.), *Sartre et la phénoménologie*, Fontenay-aux-Roses, E.N.S. Éditions, συλλογὴ Theoria, 2000, σσ. 9 κ. ἐξ.

Γιὰ τὴ θεωρία τοῦ Husserl περὶ «ἐνόρασης οὐσιῶν» (*Wesensschau*), πβ. τὴ δημιουργικὴ ἀξιοποίησή της ἀπὸ τὸν ἄλλο μεγάλο γάλλο φαινομενολόγο τῆς περιόδου, τὸν M. MERLEAU-PONTY, *Les sciences de l'homme et la phénoménologie* (1951-1952) στὴ συναγωγὴ κειμένων του τῆς περιόδου 1951-1961 *Parcours deux*, Lagrasse, Verdier, σειρὰ Philosophie, 2000, σσ. 92-95.

60. Πβ. J.-P. SARTRE, *Esquisse d'une théorie des émotions*, ὁ.π., σ. 8.

61. Πβ. *αὐτόθι*.

62. Πβ. *αὐτόθι*.

63. Πβ. *αὐτόθι*.

λογία, ήτοι «μια θεωρία που θα απέβλεπε στον όρισμό της ουσίας του ανθρώπου και της ανθρώπινης κατάστασης»⁶⁴. Πράγματι, ή ψυχολογία, την οποία έχει κατά νοῦ ο Sartre, δέχεται μία άμιγῶς έμπειρική έννοια του ανθρώπου, ή οποία βασίζεται στην ύπαρξη στον κόσμο άριθμοῦ ὄντων με ὅμοια χαρακτηριστικά και στην ύπαρξη ὀρισμένων αντικειμενικῶν δεσμών ανάμεσα στα ὄντα αυτά, ὅπως πιστοποιεῖται ἀπὸ τις ἐπιστῆμες της φυσιολογίας και της κοινωνιολογίας. Τὸ γεγονός μάλιστα ὅτι τὰ ὄντα αυτά [α] ζοῦν σὲ κοινωνίες, [β] διαθέτουν γλώσσα και [γ] αφήνουν μαρτυρίες ἐπιτρέπει νὰ ἀποκτήσουμε περισσότερες πληροφορίες γι' αυτά. Ὡστόσο, ὁ ψυχολόγος δὲν προχωρᾷ παραπέρα, διότι ἀγνοεῖ ἄν, και σὲ ποῖό βαθμό, ή έννοια «ἄνθρωπος» εἶναι αὐθαίρετη, καθὼς μπορεῖ νὰ εἶναι ὑπερβολικά εὐρεία (βάσει ποιοῦ κριτηρίου εἶναι ἄραγε θεμιτὸ νὰ καταταχθοῦν στην ἴδια ψυχολογική τάξη ὁ αὐστραλὸς πρωτόγονος και ὁ ἄμερικανὸς ἐργάτης τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα;) ή ὑπερβολικά στενή (βάσει ποιοῦ κριτηρίου ὑποστηρίζουμε ὅτι ὑφίσταται χάσμα μεταξύ ἑνὸς ἀνθρώπινου ὄντος και τῶν ἀνώτερων πιθήκων;)⁶⁵.

Ἡ ψυχολογία μάλιστα ἀρνεῖται νὰ λάβει σοβαρὰ ὑπόψη της τὴν έννοια της ὁμοιότητας (similitude) ὡς βάση ἐπὶ της ὁποίας θὰ ἦταν ἴσως δυνατό νὰ δομήσει μία ἀνθρωπολογία· τὰ κριτήρια ἐπιστημονικότητας που δέχεται δὲν ἐπιτρέπουν στον ψυχολόγο νὰ θεωρεῖ τοὺς ἀνθρώπους που τὸν περιβάλλουν ὡς ὁμοίους του. Τὸ πολὺ-πολὺ νὰ δεχθεῖ ὅτι εἶναι ἄνθρωπος, δηλαδή ὅτι ἀνήκει στην προαναφερθεῖσα προσωρινὰ ἀπομονωμένη τάξη ὄντων. Θεωρεῖ ὅτι τὸ χαρακτηριστικό «ἄνθρωπος» δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ἀποδοθεῖ *a priori* και ὅτι δὲν ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του προνομιακὸ ἐρευνητικὸ αντικείμενο μόνο και μόνο ἐπειδὴ εἶναι μέλος αὐτῆς της τάξης ὄντων. Τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος αὐτὸ που μελετᾷ δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ μάθει ἔσῳθεν ὅτι εἶναι ἄνθρωπος και νὰ γνωρίσει ἔτσι τί εἶναι ή ἀνθρώπινη φύση. «Ἡ ἐνδοσκόπηση θὰ προσφέρει ἐδῶ μόνο γεγονότα, ἀκριβῶς ὅπως ὁ “ἀντικειμενικός” πειραματισμός»⁶⁶.

Συνεπῶς ή ψυχολογία, ὅπως τὴν ἀντιλαμβανόταν ὁ Sartre, δὲν διέθετε στην ἐποχή του μιὰ αὐστηρὰ ἐπιστημονική έννοια τοῦ ἀνθρώπου και ἐξέλαμβανε μιὰ τέτοια έννοια ὡς τὸ ἐπιστέγασμα μιᾶς ὀλοκληρωμένης ἐπιστήμης, δηλαδή παραπεμπόταν διαρκῶς στὸ μέλλον. Ἀκόμη ὅμως κι ἂν ή ψυχολογία κατόρθωνε τελικὰ νὰ ὀδηγηθεῖ στὸ σχηματισμὸ μιᾶς έννοιας τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὴ θὰ ἦταν ἀπλῶς «μια ἐνοποιητική ὑπόθεση, ἐπινοημένη γιὰ νὰ συντονίσει και νὰ ἱεραρχήσει τὴν ἄπειρη συλλογὴ τῶν γεγονότων που ἔρχονται στὸ φῶς. Δηλαδή ή ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, ἂν λάβει

64. Πβ. J.-P. SARTRE, *Esquisse d'une théorie des émotions*, σσ. 8-9.

65. Πβ. ὁ.π., σσ. 9-10.

66. Πβ. ὁ.π., σ. 10.

ποτέ ένα θετικό νόημα, θα είναι απλώς μια *εἰκασία* πού αποβλέπει να ἐγκαθιδρύσει συνδέσεις ανάμεσα σὲ διάσπαρτα ὑλικά καὶ ἡ ὁποία θα ἀντλεῖ τὴν ἀληθοφάνειά της μόνο ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία της [...]. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου θα μπορεῖ νὰ εἶναι απλὴ τὸ ἄθροισμα τῶν διαπιστωμένων γεγονότων τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπει νὰ ἐνώσουμε»⁶⁷.

Εἶναι ὅμως ἄραγε δυνατόν, διερωτᾶται ὁ Sartre, οἱ ψυχολόγοι –ἔστω ὀρισμένοι– νὰ μὴν προϋποθέτουν κάποια ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου, προ- τοῦ καταστεῖ ἐφικτὴ αὐτὴ ἡ ἔσχατη σύνθεση; Ἡ θετικιστικὴ ψυχολογία δὲν ἀρνεῖται αὐτὴ τὴν πιθανότητα, ἀλλὰ ὑποστηρίζει ὅτι ὅσοι ψυχολόγοι σχηματίζουν μία τέτοια ἀντίληψη τὸ κάνουν αὐστηρὰ ὡς πρόσωπα καὶ ὄχι ὡς ἐπιστήμονες καὶ ἔχουν διαρκῶς κατὰ νοῦ ὅτι ἡ ἀντίληψη αὐτὴ εἶναι απλὴς ἓνα «ρυθμιστικὸ ἰδεῶδες», ἓνα «ὁδηγητικὸ νῆμα», μιὰ «ιδέα», μὲ τὴν ἐννοια πού ἔχουν οἱ ἐν λόγῳ ὅροι στὴ φιλοσοφία τοῦ Kant⁶⁸, ἰδίως στὴν *Κριτικὴ τῆς κριτικῆς δύναμης*.

Οἱ προηγηθεῖσες ἀναλύσεις ὁδηγοῦν τὸν Sartre στὴν ἀκόλουθη κριτικὴ ἀποτίμηση τῆς σύγχρονης τοῦ θετικιστικῆς ψυχολογίας: «ἡ ψυχολογία, στὸ βαθμὸ πού ἀξιώνει νὰ εἶναι ἐπιστήμη, μπορεῖ νὰ παράσχει απλὴς ἓνα ἄθροισμα ἀνόμοιων γεγονότων, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν συν- δέονται ἐπ' οὐδενὶ μεταξὺ τους», διότι «τὸ νὰ ἀναμένεις τὸ γεγονὸς ση- μαίνει ἐξ ὀρισμοῦ ὅτι ἀναμένεις τὸ ἀπομονωμένο, ὅτι προτιμᾷς, λόγῳ θε- τικισμοῦ, τὸ συμβεβηκὸς ἀντὶ γιὰ τὸ οὐσιῶδες, τὸ ἐνδεχομενικὸ ἀντὶ γιὰ τὸ ἀναγκαῖο, τὴν ἀταξία ἀντὶ γιὰ τὴν τάξη· σημαίνει ὅτι ἀφήνεις, γιὰ λό- γους ἀρχῆς, τὸ οὐσιῶδες γιὰ τὸ μέλλον»⁶⁹.

Αὐτὸ πού δὲν ἀντιλαμβάνονται οἱ ψυχολόγοι εἶναι ὅτι «εἶναι ἐξίσου ἀδύνατον νὰ φτάσεις στὴν οὐσία συσσωρεύοντας συμβεβηκότα μὲ τὸ νὰ καταλήξεις στὴ μονάδα προσθέτοντας ἀδιαλείπτως ἀριθμοὺς στὰ δεξιὰ τοῦ 0,99»⁷⁰.

Ἄν οἱ ψυχολόγοι ὁμολογοῦσαν ὅτι ἀποβλέπουν στὴ συσσώρευση γνώ- σεων πού ἀφοροῦν σὲ λεπτομέρειες, τὸ μόνο πρόβλημα θὰ ἦταν νὰ ἀπο- δείξουν τὸ ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζουν αὐτὲς οἱ συλλεκτικοῦ τύπου ἐργασίες. Ὡστόσο, ὁ Sartre θεωρεῖ ἐντελῶς ἀντιφατικὴ καὶ συνακόλουθα φρούδη τὴν ἐλπίδα τους ὅτι μπορεῖ στὸ μέλλον οἱ ἐπιμέρους μονογραφίες τους νὰ χρησιμεύσουν ὡς βάση γιὰ μία ἀνθρωπολογικὴ σύνθεση⁷¹.

67. Πβ. ὅ.π., σσ. 10-11 (οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι δικές μου). Ὁ Sartre παραπέμπει ἐν προ- κειμένῳ στὸν ὀρισμὸ τῆς ὑπόθεσης πού εἶχε προτείνει ὁ ἀμερικανὸς φιλόσοφος καὶ εἰση- γητὴς τοῦ ὅρου «πραγματισμός» Charles Sanders Peirce: «τὸ ἄθροισμα τῶν πειραματικῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπει νὰ προβλέψουμε».

68. Πβ. ὅ.π., σ. 11.

69. Πβ. ὅ.π., σσ. 11-12.

70. Πβ. ὅ.π., σ. 12.

71. Πβ. ὅ.π., σσ. 12-13.

Θὰ μπορούσε βεβαίως νὰ προβάλει κανεὶς ἐν προκειμένῳ τὴν ἀντίρρηση ὅτι αὐτὴ τὴ μέθοδο χρησιμοποιοῦν οἱ ἐπιστῆμες τῆς φύσης καὶ ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ φιλοδοξία τους. Ὁ Sartre ἀντιτείνει ὅτι «οἱ ἐπιστῆμες τῆς φύσης δὲν ἀποβλέπουν νὰ γνωρίσουν τὸν κόσμον ἀλλὰ τοὺς ὅρους δυνατότητας ὁρισμένων γενικῶν φαινομένων», δεδομένου ὅτι, ἀπὸ πολλοῦ, ἡ κριτικὴ ὅσων ἐγκύπτουν στὴ μεθοδολογία ὁδήγησε στὸν ἀφανισμό τῆς ἔννοιας τοῦ κόσμου⁷². Ἡ κριτικὴ τοῦ Sartre ἀφορᾷ, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, στὶς ἴδιες τὶς μεθόδους τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν· ὑποστηρίζει ὅτι ἡ χρῆση τους εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁδηγήσει στὴν ἀνακάλυψη τοῦ νοήματος «αὐτῆς τῆς συνθετικῆς ὁλότητας ποὺ ἀποκαλεῖται κόσμος»⁷³.

Θὰ μπορούσε κάποιος νὰ ἀντιτείνει, ἐν προκειμένῳ, ὅτι ἀντικείμενο τῆς ψυχολογίας δὲν εἶναι ὁ κόσμος, ἀλλὰ πρωτίστως ὁ ἄνθρωπος⁷⁴. Ἡ ἀντίρρηση αὐτὴ δὲν εἶναι σοβαρὴ κατὰ τὸν Sartre, ἐφόσον ὑποστηρίζει ὅτι «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ὃν ἰδίου τύπου μὲ τὸν κόσμον»⁷⁵, σπεύδοντας νὰ διευκρινίσει ὅτι «εἶναι μάλιστα δυνατόν, ὅπως πρεσβεύει ὁ Heidegger, οἱ ἔννοιες τοῦ κόσμου καὶ τῆς “ἀνθρώπινης πραγματικότητας” νὰ εἶναι ἀλληλένδετες»⁷⁶.

Ὁ Sartre ὁλοκληρώνει τὴν κριτικὴ του στὴ θετικιστικὴ ψυχολογία ἐν γένει μὲ τὸ τελειωτικὸ πλήγμα: «Γι’ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο, ἡ ψυχολογία ὀφείλει νὰ ἀποδεχθεῖ ὅτι χάνει τὴν ἀνθρώπινη πραγματικότητα, ἂν τουλάχιστον ὑπάρχει ἡ ἐν λόγῳ ἀνθρώπινη πραγματικότητα.»⁷⁷.

Ἀντιτιθέμενος μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ στὴ συγκεκριμένη μορφὴ θετικισμοῦ, ὁ Sartre δὲν ἐναντιώνεται σὲ κάθε θετικισμό. Θὰ συναινοῦσε ἀσμένως, γιὰ παράδειγμα, στὸν «ἀληθινὸ θετικισμό» τὸν ὁποῖο ἐπικαλεῖται ὁ Husserl: «Ἄν μὲ τὸν ὅρο “θετικισμός” ἐννοοῦμε τὴν ἀπόλυτα ἀποδεσμευμένη ἀπὸ προκαταλήψεις προσπάθεια νὰ θεμελιωθοῦν ὅλες οἱ ἐπιστῆμες σὲ ὅ,τι εἶναι “θετικό”, δηλαδή ἱκανὸ νὰ συλληφθεῖ πρωταρχικά, οἱ πραγ-

72. Πβ. ὁ.π., σ. 13 (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Sartre).

73. Πβ. αὐτόθι (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Sartre).

74. Πρωτίστως, σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο τὸν Sartre, ἐφόσον, ὅταν στὶς πρώτες σελίδες τῆς Εἰσαγωγῆς στὸ *Σχεδιάσμα* ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήσει γιατί ἡ θετικιστικὴ ψυχολογία εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἀνθρωπολογία, σπεύδει νὰ διευκρινίσει: «ἀκόμη καὶ ἡ ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου» (πβ. J.-P. SARTRE, *Esquisse d'une théorie des émotions*, ὁ.π., σ. 9).

75. Πβ. ὁ.π., σ. 13 (οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι τοῦ Sartre).

76. Πβ. αὐτόθι. Ὁ Sartre σπεύδει νὰ ἐπισημάνει ἐδῶ ὅτι ἡ ἔκφραση «ἀνθρώπινη πραγματικότητα» (*réalité humaine*) ἀποτελεῖ ἀπόδοση τοῦ περίφημου χαϊντεγκεριανοῦ ὅρου *Dasein*. Ὁ Sartre υἱοθετεῖ τὴ μεταφραστικὴ αὐτὴ ἐπιλογὴ βασιζόμενος στὴν πρόταση τοῦ Henry Corbin, ὁ ὁποῖος εἶχε δημοσιεύσει στὰ γαλλικὰ τὸ 1938 μία συλλογὴ κειμένων τοῦ Heidegger μὲ τὸν τίτλο *Τί εἶναι ἡ μεταφυσική;: Qu'est-ce que la métaphysique?* (Παρίσι, Gallimard, Les Essais VI). Τὸ ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἡ μεταφραστικὴ αὐτὴ ἐπιλογὴ ἔχει πολὺ σημαντικὲς θεωρητικὲς συνέπειες γιὰ τὴν ιδιότυπη οἰκιοποίηση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Heidegger ἀπὸ τὸν Sartre.

77. Πβ. J.-P. SARTRE, *Esquisse d'une théorie des émotions*, ὁ.π., σ. 13.

ματικοὶ θετικιστὲς εἴμαστε ἐμεῖς. Πράγματι, δὲν ἀφήνουμε τὴν παραμικρὴ ἀuthεντία –οὔτε καὶ τὴν ἀuthεντία τῶν “νεότερων ἐπιστημῶν τῆς φύσης”– νὰ περιορίσει τὸ δικαίωμά μας νὰ ἀναγνωρίζουμε σὲ ὅλους τοὺς τύπους ἐνόρασης (intuition) αὐτοδικαίως ἰσότημες πηγὲς γνώσης»⁷⁸.

IV. ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ SARTRE ΣΤΙΣ ΒΑΣΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΠΟΥ ΕΛΑΒΕ ΤΟ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΣΥΓΚΙΝΗΣΕΩΝ ΕΚ ΜΕΡΟΥΣ ΤΗΣ ΘΕΤΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Πῶς, τώρα, προσεγγίζει ἡ θετικιστικὴ ψυχολογία τὶς συγκινήσεις βάσει τῶν προαναφερθεισῶν ἀρχῶν καὶ μεθόδων⁷⁹; Ὁ Sartre ἀναδεικνύει τρία βασικὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει αὐτοῦ τοῦ τύπου ἡ προσέγγιση, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ συγκίνηση μελετᾶται στὸ πλαίσιο αὐτὸ ὡς ἓνα ψυχικὸ φαινόμενο ἀπομονωμένο, ἀποκομμένο ἀπὸ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα: «ἡ γνώση τῆς συγκίνησης θὰ προστεθεῖ ἔξωθεν στὶς ἄλλες γνώσεις σχετικὰ μὲ τὸ ψυχικὸ εἶναι», καθὼς ἡ ψυχολογία ἐστιάζει τὸ ἐνδιαφέρον της στὴν ἀνάδειξη τῆς ἀπερίσταλτης καινοτομίας τοῦ φαινομένου τῆς συγκίνησης σὲ σχέση πρὸς αὐτὰ τῆς προσοχῆς, τῆς μνήμης, τῆς ἀντίληψης κ.λπ., δίχως ὅμως νὰ ἀνευρίσκει τὴν παραμικρὴ οὐσιώδη σύνδεση μεταξὺ τῶν φαινομένων αὐτῶν⁸⁰. Ἡ θετικιστικὴ ψυχολογία ἐκλαμβάνει τὴν ἀνθρώπινη συγκίνηση –τὴν ὕπαρξη τῆς ὁποίας δέχεται βασιζόμενη στὶς μαρτυρίες τῆς ἐμπειρίας– κατ’ ἀρχὰς καὶ κατ’ ἀρχὴν ὡς συμβεβηκός· γι’ αὐτὸ ἡ συγκίνηση ἀποτελεῖ στὶς πραγματεῖες ψυχολογίας ἀντικείμενο ἐνὸς χωριστοῦ κεφαλαίου, ποὺ ἔπεται ἄλλων κεφαλαίων ἀφιερωμένων σὲ ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα ἢ σὲ ἄλλες ψυχικὲς λειτουργίες (συνήθεια, προσοχή, συνειρμό, μνήμη, φαντασία, ἀντίληψη, συλλογισμὸ κ.λπ.) ποὺ μελετῶνται ἐξίσου ἀποκομμένες ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες⁸¹.

78. Πβ. E. HUSSERL, *Idées directrices pour une phénoménologie et une philosophie phénoménologique pures*, τόμος Α': *Introduction générale à la phénoménologie pure*, Παρίσι, Gallimard, 1971, σ. 69. Τὸ παράθεμα ἀντλῶ ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ V. de COOREBYTER, *Sartre face à la phénoménologie*, ὁ.π., σ. 15.

79. Σημειωτέον ὅτι ὁ Sartre δὲν θεωρεῖ χρήσιμο νὰ ἐξηγήσει τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὤθησαν νὰ ἐπιλέξει νὰ μελετήσῃ τὸ συγκεκριμένο θέμα καὶ κυρίως γιατί χρησιμοποιοῖ πρωτίστως τὸν ὅρο «συγκίνηση» καὶ ὄχι τοὺς ὅρους «συναίσθημα» (sentiment), πάθος (passion) ἢ θυμικό (affectivité). Γνωρίζουμε ἀπλῶς ὅτι εἶχε μελετήσῃ προηγουμένως διεξοδικὰ τὶς ψυχολογικὲς προσεγγίσεις τῶν νοητικῶν εἰκόνων καὶ τῆς φαντασίας.

80. Πβ. J.-P. SARTRE, *Esquisse d'une théorie des émotions*, ὁ.π., σ. 14.

81. Πβ. αὐτόθι. Πράγματι, πβ. χαρακτηριστικὰ τὰ κεφάλαια ποὺ ἀφιέρωσαν στὶς συγκινήσεις, ἀφενός, ὁ W. JAMES στὴ *Σύνοψη ψυχολογίας* (πβ. *Précis de psychologie*, μτφρ. Nathalie Ferron, Παρίσι, Les Empêcheurs de penser en rond / Le Seuil, 2003, κεφ. 18: L'émotion) καί, ἀφετέρου, ὁ G. Dumas στὴν περίφημη πραγματεία ψυχολογίας (*Traité de psychologie*) τὴν

Καθώς δὲ ἡ θετικιστικὴ ψυχολογία βασίζεται ἐξ ὀρισμοῦ ἀποκλειστικὰ στὴν ἐμπειρία, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξὴ τῶν συγκινήσεων, θεωρεῖ ἄχρηστο καὶ παράλογο νὰ θέσει τὸ ἐρώτημα τῶν ὁρῶν δυνατότητας μιᾶς συγκίνησης, τὸ ὁποῖο ὁ Sartre θεωρεῖ ἐξόχως σημαντικόν. Τὸ ζητούμενο γι' αὐτὸν εἶναι «ἂν καὶ πῶς ἡ ἴδια ἡ δομὴ τῆς ἀνθρώπινης πραγματικότητας καθιστᾷ δυνατὲς τὶς συγκινήσεις»⁸².

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τῶν ὁρίων τῶν συγκινησιακῶν φαινομένων καὶ τοῦ ὀρισμοῦ τους, ὁ ψυχολόγος ὑποστηρίζει ἐκ νέου ὅτι βασίζεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἐμπειρία, μολονότι εἶναι λογικὰ ἀδύνατον νὰ μὴν ἔχει ἐκ τῶν προτέρων μία ἰδέα τῆς συγκίνησης, ἐφόσον χαράζει μία διαχωριστικὴ γραμμὴ μεταξὺ τῶν συγκινησιακῶν γεγονότων καὶ αὐτῶν ποὺ δὲν ἀφοροῦν στὴ συγκίνηση καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ διαχωρισμοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ δίδεται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. Ὁ Sartre ἔχει ἐπίγνωση ὅτι ὁ ψυχολόγος θὰ ἀντέτασσε ἐν προκειμένῳ τὴν πεποίθησή του ὅτι τὰ γεγονότα συνομαδώθηκαν ἀφ' ἑαυτῶν, πεποίθησις μὲ τὴν ὁποία ὁ Sartre διαφωνεῖ σαφῶς⁸³.

Ὅταν τώρα ὁ ψυχολόγος, ἀφοῦ ἀπομόνωσε τὶς συγκινήσεις, μὲ τὰ προβλήματα ποὺ κάτι τέτοιο συνεπάγεται, ἀναλαμβάνει νὰ τὶς μελετήσῃ, ἐπιχειρεῖ εἴτε νὰ δημιουργήσῃ καταστάσεις ποὺ προκαλοῦν συγκεκριμένες συγκινήσεις –ὅπως ἔκανε τὸ 1925 ἡ Tamara Dembo, ὑπέρμαχη τῆς Gestalttheorie, μὲ τὰ πειράματά της ποὺ ἀπέβλεπαν νὰ μελετήσουν πῶς προκαλεῖται ἡ ὀργή⁸⁴– εἴτε νὰ ἀπευθυνθεῖ στὰ ἰδιαιτέρως εὐσυγκίνητα ὑποκείμενα, πού μας παρέχει ἡ παθολογία –γνωρίζουμε δὲ ὅτι ἡ ἰδιοτυπία τῆς γαλλικῆς σχολῆς ψυχολογίας σὲ σχέση μὲ τὴ γερμανικὴ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα μέχρι καὶ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἔγκειτο στὴν ἐπικέντρωσις τοῦ ἐνδιαφέροντός της στὴν ψυχοπαθολογία⁸⁵. Σημειωτέον ὅτι, ὅπως ὁ Condillac ἐπιχειροῦσε νὰ γνωρίσῃ τὸ «θετικό» (τὴ νόησι) μέσω τοῦ «ἀρνητικοῦ» (μέσω τῆς μελέτης τῆς συμπεριφορᾶς τῶν τρελῶν, τῶν «ἀγρίων», τῶν παιδιῶν ἢ τῶν ἀναπήρων)⁸⁶, ἔτσι καὶ ἡ σύγχρονη νευροβιολογία ἀξιοποιεῖ τὶς παθολογίες γιὰ νὰ προωθήσῃ τὶς ἐρευνές της⁸⁷.

ὁποία ἐπιμελήθηκε καὶ τὴν ὁποία ὀφείλαν νὰ μελετήσουν ὅλοι οἱ γάλλοι φοιτητὲς φιλοσοφίας τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 (παραπέμπουν σ' αὐτήν, πλὴν τοῦ Sartre, ὁ Merleau-Ponty, ὁ Levinas, ἡ S. de Beauvoir κ.ἄ.).

82. Πβ. J.-P. SARTRE, *Esquisse d'une théorie des émotions*, ὁ.π., σ. 14-15.

83. Πβ. ὁ.π., σ. 15.

84. Πβ. V. DESPRET, *Ces émotions qui nous fabriquent. Ethnopsychologie des émotions*, Παρίσι, Les Empêcheurs de penser en rond / Le Seuil, 2001, σσ. 129-136.

85. Πβ. H. BERGSON, *Mélanges*, Παρίσι, P.U.F., 1972, σσ. 1174-1175.

86. Πβ. F. DAGOGNET, *L'animal selon Condillac. Étude sur le Traité des animaux*, Παρίσι, Vrin, Bibliothèque d'histoire de la philosophie, 2004 (1η ἔκδοσις 1987), σ. 41.

87. Πβ. C. TINOCO, *La sensation*, Παρίσι, GF Flammarion, συλλογὴ Corpus, 1997, σ. 150.

Καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ἐπιχειρώντας νὰ «προσδιορίσει τοὺς παράγοντες αὐτῆς τῆς πολὺπλοκης κατάστασης», ὁ ψυχολόγος ἀπομονώνει, σύμφωνα μὲ τὸν Sartre, πρῶτον, τὶς σωματικὲς ἀντιδράσεις, τὶς ὁποῖες μπορούμε νὰ προσδιορίσουμε μὲ τὴ μεγαλύτερη ἀκρίβεια, δεύτερον, τὶς διαγωγές (conduites) καί, τρίτον, τὴν καθαυτὸ συνειδησιακὴν κατάσταση. Βάσει αὐτοῦ τοῦ διαχωρισμοῦ, θὰ προβεῖ στὴ συνέχεια στὴ διατύπωση νόμων καὶ στὴν πρόταση ἐξηγήσεων, δηλαδὴ θὰ προσπαθήσει «νὰ συνδέσει τοὺς τρεῖς αὐτοὺς τύπους παραγόντων σὲ μία μὴ ἀναστρέψιμη τάξη»⁸⁸.

Ἀναλόγως τοῦ παράγοντα ὁ ὁποῖος θεωρεῖται πρωταρχικὸς ἀπὸ τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη ἐκδοχὴ τῆς θετικιστικῆς ψυχολογίας, διατυπώθηκαν διαφορετικὲς καὶ μάλιστα ἀντίπαλες θεωρίες. Ἐνῶ, γιὰ παράδειγμα, σύμφωνα μὲ τὴ νοησιαρχικὴ θεωρία τοῦ Pierre Janet ἡ ψυχικὴ κατάσταση προηγεῖται καὶ οἱ σωματικὲς διαταραχὲς ἔπονται καὶ ἡ διαδοχὴ αὐτὴ θεωρεῖται ὡς σταθερὴ καὶ μὴ ἀναστρέψιμη, ἀντιθέτως, ἡ ἐπονομαζόμενη «περιφερικὴ θεωρία» τοῦ William James, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «μὴ μῆτέρα εἶναι θλιμμένη διότι κλαίει» καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετο, ἀποδίδει τὰ πρωτεῖα στὸ σῶμα καὶ θεωρεῖ τὶς ψυχικὲς καταστάσεις ὡς παρεπόμενα⁸⁹.

Τὸ σημαντικὸ κατὰ τὸν Sartre εἶναι ὅτι, σὲ ἀμφοτέρους τὶς θεωρίες, ἡ ἐξήγηση ἢ οἱ νόμοι τῆς συγκίνησης ἀναζητοῦνται στὶς διαδικασίες τῆς ἴδιας τῆς συγκίνησης καὶ ὄχι στὶς γενικὲς καὶ οὐσιώδεις δομὲς τῆς «ἀνθρωπίνης πραγματικότητας». Τοῦτο συνεπάγεται ὅτι, ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ ψυχολόγος ἔχει περιγράψει καὶ ἐξηγήσει τὴ συγκίνηση ὡς ὄφειλε (dûment), τὴν ἐκλαμβάνει ὡς «ἐνα κλειστὸ στὸν ἑαυτό του γεγονός, ἐνα γεγονὸς μεταξὺ ἄλλων, τὸ ὁποῖο, ἐπομένως, δὲν ἐπιτρέπει οὔτε νὰ κατανοήσουμε κάτι ἄλλο πλὴν τῆς ἴδιας τῆς συγκίνησης οὔτε νὰ συλλάβουμε μέσῳ αὐτῆς τὴν οὐσιώδη πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου»⁹⁰.

Ἐπομένως, καθὼς ἡ θετικιστικὴ ψυχολογία ἐξετάζει ἀπομονωμένα καὶ ἀσύνδετα μεταξὺ τους γεγονότα, ἀδυνατεῖ νὰ κατανοήσῃ πῶς συνδέονται οἱ συγκινήσεις, πρῶτον, μὲ καθεμία ξεχωριστὰ ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες συνειδησιακὲς καταστάσεις, ἐπὶ παραδείγματι μὲ τὴν προσοχή, καί, δεύτερον, καὶ κυρίως, μὲ τὸν ἀνθρώπινο βίον στὴν ὁλότητά του.

Τί προσάπτει κατ' οὐσίαν ὁ Sartre στὴ θετικιστικὴ ψυχολογία; Τῆς καταλογίζει ὅτι ἐκλαμβάνει τὰ συναισθήματα ὡς καταστάσεις (états, Zustände) καὶ ἔτσι τὰ πραγματοποιεῖ (ἢ τὰ ἐξαντικεμενίζει), θεωρώντας τα ὡς ἀδρανῆ καὶ παθητικά⁹¹. «Μποροῦμε μάλιστα νὰ προσθέσουμε ὅτι

88. Πβ. J.-P. SARTRE, *Esquisse d'une théorie des émotions*, ὁ.π., σσ. 15-16.

89. Πβ. ὁ.π., σ. 16.

90. Πβ. *αὐτόθι*.

91. Πβ. Ph. CABESTAN, *Qu'est-ce que s'émouvoir? Émotion et affectivité selon Sartre*, ὁ.π., σσ. 93-94.

αὐτὴ ἡ ψυχολογία τοῦ συναισθήματος εἶναι ταυτοχρόνως μιὰ ψυχολογία τῆς δύναμης σὲ σχέση μὲ τὴν ὁποία ἡ καρδιὰ εἶναι ἡ σκηνὴ τραγικῶν ἢ μᾶλλον κωμικοτραγικῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα σὲ οἷονεὶ ἀνεξάρτητα συναισθήματα τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ἀντιτίθενται τὰ μὲν στὰ δὲ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συγκρούονται φυσικὲς δυνάμεις. Ὁ Sartre παραπέμπει ἐν προκειμένῳ στὸν Proust καὶ στὸν Balzac [...]. Ἔτσι, ὁ νόθος ἀναστοχασμὸς (réflexion impure) ἐξαντικεμενίζει τὸ θυμικὸ οὕτως ὥστε αὐτό, στερημένο ἀποβλεπτικότητας, νὰ ὁδηγηθεῖ νὰ μιμεῖται τὸν κόσμον τῶν πραγμάτων καὶ τοὺς συσχετισμοὺς δυνάμεων. Τὸ μόνο ποὺ μένει πλέον στὴν ψυχολογία εἶναι νὰ προσδιορίσει γεωμετρικὰ τὴ συνισταμένη τους (résultante)»⁹².

Γ. ΠΡΕΛΟΡΕΝΤΖΟΣ
(Ἰωάννινα)

92. Πβ. ὅ.π., σ. 94. Γιὰ τὴ διάκριση τῆς δυναμοκρατικῆς (Shakespeare καὶ Racine) ἀπὸ τὴν οὐσιοκρατικὴ ἀντίληψη περὶ παθῶν (Corneille καὶ Descartes) στὴ φιλοσοφία καὶ τὸ θέατρο στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ ἰδίως κατὰ τὸν 17ο αἰῶνα, πβ. τὸ ἄρθρο μου: Ὅψεις τῆς συνάντησης τῆς φιλοσοφίας, τῆς θεολογίας καὶ τοῦ θεάτρου στὸν 16ο καὶ τὸν 17ο αἰῶνα: ὁ ρόλος τῶν “παθῶν τῆς ψυχῆς”, Δωδώνη, Μέρος Τρίτο (Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρίδα τοῦ Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικῆς, Ψυχολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων), τόμος 34, Ἰωάννινα, 2005-2007 (2010), σσ. 59-61.

LA CRITIQUE EXERCÉE PAR SARTRE À LA PSYCHOLOGIE POSITIVE DANS SON *ESQUISSE D'UNE THÉORIE DES ÉMOTIONS*

R é s u m é

Cette étude, qui est la première partie d'une recherche en cours de développement centrée sur le petit livre de Jean-Paul Sartre *Esquisse d'une théorie des émotions* (1939), se divise en quatre sections.

Dans l'Introduction, il est précisé que l'*Esquisse* devait constituer la partie initiale de *Psyché*, un «traité de psychologie phénoménologique» resté inachevé malgré son ampleur; il s'étendait à quatre cents pages durant la «drôle de guerre» (cf. J.-P. Sartre, *Carnets de la drôle de guerre. Septembre 1939 – Mars 1940*). Ensuite, je mentionne le regain d'intérêt récent pour la période phénoménologique de la production philosophique de Sartre et je décèle les analyses du philosophe sur la vie affective humaine dans l'ensemble de ses écrits (philosophiques et littéraires) depuis 1934 jusqu'en 1948. Comme il est impossible de tenter de replacer ici la théorie sartrienne des émotions dans le cadre des diverses conceptions phénoménologiques de l'émotion et, plus généralement, de la vie affective, j'essaie de découvrir les raisons de l'intérêt attesté du jeune Sartre à la psychologie, ainsi que les raisons de l'inachèvement de la *Psyché*. Enfin, étant donné que Sartre aborde la question des émotions à travers un prisme phénoménologique, et non en tant qu'historien de la philosophie, nous comprenons pourquoi nous ne rencontrons dans l'*Esquisse* aucune référence aux théories des passions –et (ou) des sentiments, des émotions, des affects, des perturbations de l'âme– élaborées dans l'antiquité (grecque et romaine), au moyen âge et, surtout, à l'âge classique.

La seconde section est consacrée à la structure de l'*Esquisse*, à ses articulations; je me réfère en passant aux traces laissées par cet ouvrage à la pensée et à l'enseignement de certains philosophes et sociologues français majeurs de la seconde moitié du vingtième siècle.

Dans la troisième section, je me penche sur la critique faite par Sartre à la psychologie positive en général, c'est-à-dire aux psychologues s'en tenant à l'expérience, aux faits; je procède à un commentaire suivi des premières pages de l'Introduction de l'*Esquisse*, dans lesquelles Sartre reproche à la psychologie positive de méconnaître les *totalités synthétiques*, telles que l'homme et le monde, et surtout leur *sens*.

Enfin, l'objet de la quatrième section est la critique exercée par Sartre aux différentes formes prises par la psychologie positive de la fin du XIXe siècle et des premières décennies du XXe siècle lors de l'étude des émotions, le problème principal résidant dans le fait que l'émotion est ainsi abordée isolée de tous les autres phénomènes ou fonctions psychiques (attention, mémoire, perception, etc.). De plus, le positivisme de la «science psychologique» ne lui permet pas de poser la question des *conditions de possibilité* d'une émotion, question à laquelle Sartre confère la plus haute importance. L'objection principale soulevée par Sartre contre la psychologie positive est qu'elle considère les émotions comme des états (*Zustände*), c'est-à-dire qu'elle les chosifie, en ne se rendant pas compte de leur caractère intrinsèquement dynamique.

Yannis PRELORENTZOS